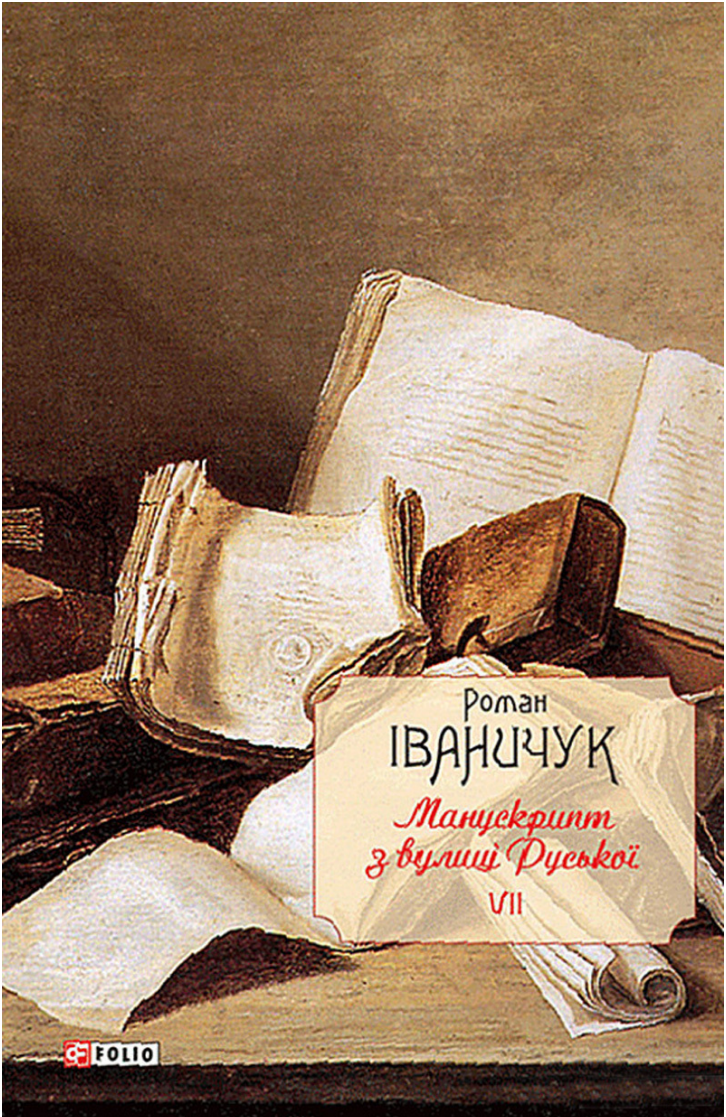
Роман
ІВАНИЧУК
Манускрипт
з вулиці Руської
VII
FOLIO

Роман Іванович Іваничук

Манускрипт з вулиці Руської

Серия «Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо)», книга 7

предоставлено правообладателями
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=38610544
Роман Іваничук. «Манускрипт з вулиці Руської». Літературно-художнє видання: Фоліо; Харків; 2018
ISBN 978-966-03-8116-7

Аннотация

Роман Іваничук (1929—2016) – відомий український письменник, лауреат багатьох літературних премій, серед яких Національна премія України ім. Т. Шевченка та інші. У його творчому доробку близько двадцяти історичних романів, якими письменник заповнює білі плями в нашій історії. І він не обмежується лише зображенням тих чи інших подій минулого, а визначає багато проблем, які хвилюють наших сучасників.

За роман «Манускрипт з вулиці Руської» (1979) Р. Іваничук отримав премію ім. А. Головка. Змалювавши у цьому творі в яскравих подробицях картини міського життя кінця XVI – початку XVII століть, автор воскрешає перед читачем середньовічний Львів, Львів періоду перших братських

шкіл, в яких зароджувалися ідеї визвольної війни майбутньої Хмельниччини.

Содержание

Від автора 5
Розділ перший 10
Розділ другий 32
Розділ третій 56
Конец ознакомительного фрагмента. 79

Роман Іванович Іваничук
Манускрипт з вулиці Руської

Від автора

Я знаю: не всі мені повірять у те, що зараз скажу, та й справді воно може видатися надто вже фантастичним.

А було так.

Хтось із господарників нашого міста задумав у темному, квадратному й глибокому, немов велика студня, подвір'ї на вулиці Руській (там на стіні й нині пишається маскарон у вигляді п'яного лева, який пожирає гроно винограду) розчистити від культурного, як мовлять археологи, нашарування середньовічні погреби, в яких на зламі XV—XVII століть поміщалася не дуже славна, бо плебейська (славна, аристократична, знаходилась у підвалі Корнякта на Ринку, про неї мовитиметься потім) – корчма «У Лисого Мацька», і відкрити там ще одне вечірнє кафе, на які Львів і так не бідний.

Цей намір, як відомо, не увінчався успіхом, хтось із вищепоставлених господарників сказав: «Досить!» – але роботи якийсь час велися, а я, завжди цікавий до старовини і не менш зацікавлений у відкриттях подібних закладів, навіду-

вався сюди доволі часто.

Робітники викидали гори сміття, глини і всілякої нечисті, що спресувались у погребах за більш ніж триста років, добиралися до товстої стіни, яка відділяла корчму Мацька від сусіднього житлового будинку, і одного разу, при мені, дзенькнула лопата об щось металеве й лунке. Я підійшов до стіни (робітники вважали мене, певно, за архітектора або художника, який буде розмальовувати кафе) і побачив у ній квадратні залізні дверцята з проржавілим замком, який розкришився під лопатою. Дверцята відхилились, і хтось з робітників пожартував: «Хапайте скарби!», а я таки нагнувся і в темній ніші побачив великий чорний згорток. Схопив його: суха трухлява шкіра, мабуть, юхт, розповзлася в пальцях, і мені відкрився справжній скарб – сувій дрібно списаного паперу.

Не обурюйтеся, хто повірив у мою розповідь. Я поніс його не в наукову установу, а додому, і здається мені, що ви зробили б так само.

Не пам'ятаю, що я сказав робітникам, та вони не звернули на мою знахідку особливої уваги, це ж не старовинні монети й не посуд – мотлох якийсь, ну а я, немов анахорет, просидів більше місяця вдень і вночі у своїй замкненій квартирі над зотлілими аркушами з філігранями брюховицької папірні, яка постачала папір ставропігійській друкарні, і з великим зусиллям відчитував своєрідний літопис якогось міщанина (може, самого Лисого Мацька), в який він вряди-годи, зате

із скрупульозністю середньовічного лихваря по-українськи, а іноді по-польськи записував усе – від найдрібнішого гроша витрати чи прибутку до найгучніших подій у Львові. Перший запис датувався в нього 1585 роком, останній – 1611.

Були тут відомості про найрізноманітніші речі: що взяв у заклад за позичені гроші, скільки і на що витратив грошей на день, коли спалахнула у Львові проказа, кого і за що судили в маґістраті; літописець смакував амурні справи львівських жіночок, не любив патриціїв, але із застереженням ставився до посполитих, яким позичав гроші або давав вино в борг. Описував військові паради, зокрема торжество на честь взяття Смоленська польним гетьманом Жолкевським, криваві екзекуції на лобному місці перед ратушею; багато уваги – з симпатією до православних – приділив Брестській унії, обурювався діяльністю єзуїтського ордену у Львові; з Успенським братством був зв'язаний торгівлею книг, про що свідчить запис «Сьогодні приїхав до Львова мніх Іван з Вишні, купив у мене п'ять Псалтирів». Бували й такі чудернацькі записи: «Барон зустрівся з чортом і запродав йому свою душу», «На Кальварії цієї ночі шабашували відьми»; демонічні сили для нього реальні, проте він не раз з іронією зауважує, що зустрічаються з ним частіше ті, які п'ють. Багато пише про себе: як отримав міське право і як потім розчарувався у звабах городського життя; спочатку в літописця все оцінюється грошима – до аморальності, скільки витрачає щоденно на жінку, а скільки на сина, потім натрапляєш на

несподіваний запис: «Гроші погубляють совість і розум». І весь час згадує якусь міщанку Абрекову та її дочок, певне, сусідок – то роздратовано, то з теплом, то з іронією.

Словом, переді мною вималювався цікавий тип середньовічного міщанина в тогочасному оточенні.

Незважаючи на те, що я дещо знаю про ту добу, коли боротьба православної людності проти католицизму набирала антифеодального звучання, манускрипт відкривав зовсім незнайомий цікавий світ середньовічного міста. З пожовклих листів поставали люди з їх способом мислення, з їх віруванням, психологією; я читав-перечитував рукопис і поволі сам ставав сучасником описуваних подій, зрозумівши тогочасні образи, алегорії, їх символіку. Виписував найцікавіші місця, потім вирішив зняти копію, а оригінал занести до музею. Та одного дня…

То був неймовірно тяжкий для мене день. Я зайшов уранці до своєї кімнати і побачив, що манускрипт дуже зжовк, аж почорнів. Узяв один листок у пальці, він розсипався, другий теж, третій… і так майже всі кілька сотень листків.

Це була кара за мою захланність, я аж потім додумався, що рукописи, які пролежали довший час без повітря, напевне, піддають спочатку хімічній обробці і вже потім ними користуються: кисень з'їв мій манускрипт, і я вчинив, не бажаючи того, злочин перед людством.

Звертаюся тепер до своєї скромної пам'яті (листків залишилося буквально півтора десятка, виписок зробив мало),

щоб відтворити те, що дізнався з манускрипта. І хай вибачить мені читач, якщо десь замість літописного рядка, я, не можучи згадати його стислості, напишу десять, сто, а то й більше, що деяких місць не пригадаю зовсім, що порушу часову послідовність літописного викладу подій. Та головне зараз для мене – передати деякі проблеми того часу, дух, настрій тими літературними засобами, якими користувався літописець, включаючи й демонологію, бо ж добре усвідомлюю: ніщо з того, що було, не сміє бути втраченим для пам'яті сьогоднішньої людини.

Цією працею я хочу викупити свою провину. Мені гірко, що так трапилося, та в стократ буде прикріше, якщо хтось не повірить цьому моєму зізнанню. Бо подумайте самі: якби не той випадок під час розчистки погребів Лисого Мацька, якби я справді на вулиці Руській не знайшов манускрипта, чи ж міг би я нині запропонувати вашій увазі ось цю мою книгу?

Розділ перший
Що скаже нині Абрекова?

Року 1611, 26 іюля. Клопітну ніч провела Абрекова, так їй треба, мусила б давно гадку мати, що поведенція її дочок, особливо молодшої, впрек поспільному спокою наставлена. Всяк-бо знає – з Льонці тоє почалося, що ті листки, до дешпектів волаючі, хтось кожної ночі над вікном Абрекової приклеює, то виставив нині маґістрат подле дверей двох пахолків з бардами, аби на вулиці дискреція заховувалася, бо урядове представлення має в місті відбутися.
З Манускрипту

Абрекова давно знала, що добра їй не буде. П'ятнадцять років тому до старшої дочки Ганни, яку на Руській чомусь Ґізею назвали, мовчазної і стрункої, мов конопля, з темним скритним поглядом і буйним чорним волоссям, що закривало обидва личка, залишаючи для людей тільки тужливі очі, стулку губ і прямий носик, почав залицятися вірменський купець Балтазар, приносив їй подарунки, й тішилася Абрекова – купецькою жоною стане бідна, мов липка, Ґізя… Та якоїсь неділі в каплиці Трьох святителів Успенської церкви на відправі вона побачила, як на «придіте ядіте» її донька уклякла біля поважного сивого чоловіка – сеньйора братства

пана Юрія Рогатинця і, замість на священика, на нього грішно дивилась, обличчя її полотніло, полотніло, а вона закривала його чорною запоною волосся… Як тільки віддзвонили, пан Юрій вийшов з каплиці, і Ґізя, злегка похитуючись, мов полум'я свічки – ось-ось і задує чийсь подих, – встала й пішла слідом за ним. А потім пропала і нема її досі…

Вдруге таке саме передчуття біди прийшло десятьма роками пізніше. Абрекова одного дня запримітила, що молодша золотоволоса дочка Льонця має великі голубі очі, а брови – ніби купервасом вифарбувані, губи кармінові й наче навмисно віддуті; Боже, невже ота мізерота, отой пропитий Письо, який по цілих днях смердить у хаті, а ввечері йде напиватися до Лисого Мацька, невже він насправді тато обох її дівчат? Абрекова блямнула вказівним пальцем по Льончиних губах – чого надуваєшся? – але вони й далі зосталися так само відкопилені; Льонця відмахнулася рукою, а тоді мама уздріла, як із-за мережки, яка облямовувала кофтину, визирнули тугі білі груди – мало не випорснуть; дівчина повернулася і, вигинаючи станом, підійшла до вікна, відчинила його, прихиляючи до стіни шибкою, щоб подивитися на себе. Вікно з кімнати Абрекової виходило на ріг Руської і Шкотської, з нього було видно весь Ринок, обступлений справа Шимоновичівським, архієпископським, Корняктівським й Лоренцовичівським палацами, а зліва будинками Альнпека, Гуттера і венеціянського консула Массарі; Льонця зиркнула на вулицю й тихо скрикнула: «Антоніо!» Абрекова виглянула теж і

побачила, як ринковим майданом у бік Корняктівського палацу йшов високий смаглявий красень у альтембасовій ферезії[1], і впізнала в ньому самого консула.

Тоді й зрозуміла Абрекова, що матиме ще один клопіт, і як вона не помічала досі, що Льонця з дітвака стала враз принадною дівицею з дурманом в очах, млосною звабою на устах і жіночою хтивістю в порухах тіла? А коли б і запримітила раніше, то що вчинила б, у який спосіб могла запобігти халепі?

А тепер уже й по біді. Тобто по страхові перед бідою. Звикла. Що сталося, того не направиш. І до тих листків, котрі ось кілька років підряд хтось наклеює над її вікном під заголовком: «Що скаже нині Абрекова?», а в них пасквілі вже не на її дочку, а на райців, лавників і самого старосту, звикла і не звертає більше уваги на викрики ціпаків, які щоранку розганяють натовп, а нині, хвалити Господа, тихо.

Абрекова сиділа біля вікна, спершись ліктями на підвіконня. Зрідка похропував на ліжку п'яний Письо, застелений тапчан чекав на Льонцю, яка ще не повернулася з ночі, тихо було в домівці, й стара жінка в цю мить відчула, що любить свій куток і свою розпусну доню любить, подвійно – за Ґізю, якої, напевно, ніколи не побачить, і навіть храп Пися додавав домашнього затишку. Мирно було цієї хвилини на душі в Абрекової – може, через те, що за довгий час уперше не регоче, не реве юрба під її вікном, що той проклятий галас

[1] Верхній одяг.

віддалився далеко на Ринок, де з самого ранку ведуться великі роботи: будують для чогось з дощок справдешні замки.

Дрімала, бо ніч минула майже без сну. Спочатку заважав спати Письо – хропів; штовхнула його коліном під зад і перейшла в потемках на Льончин тапчан – він дармує майже кожної ночі, Льонця приходить перед досвітком, а то й зовсім її не буває дома, ще б отой старий пияк здох, то стане тоді так тихо в хаті, що хоч скавули, як пес на місяць.

Не могла заснути до самого світання, а все через оту думку, яка кожен день з'їдає, мов іржа залізо: чому Бог, а може сатана наслав на її дочок плотську гріховність, адже мати їх, Абрекова, за весь свій вік не зазнала й разу гріха – ні солодкого, ні гіркого… та й що, зрештою, в праведності своїй доброго запосягла; а може, той соромітний гріх – єдина радість у цьому безпросвітному житті, і вона, мама, повинна дякувати Богу, що дав її дочкам хоч замолоду дрібку втіхи, бо потім не буде, ой, не буде…

Абрекова почула біля вікна кроки й подумала, що хтось-таки наклеїв новий листок і міська галайстра збирається його читати, або ж Льонця приплелася з ночі. Виглянула: біля вхідних дверей стояло двоє маґістратських слуг з сокирами на довгих держаках. Спершу жахнулася, що взяли її під стражу. Але ж почекайте – за віщо? За те, що ворожить з руки і називають її поза очі відьмою – а що мала робити після того, як почалася ота дешпектація з її Льонцею й тими листками, і ціпаки заборонили їй перепродувати м'ясо, котре брала в

глинянських загородників? А що таке – ворожіння з руки? Це справа чиста: хтось уміє читати з книг, а хтось із ліній долонь… Ґізю мені не чіпайте, Ґізя свята, не скажете на неї, що волочилася вулицями, одного полюбила, а що жонатого – даруйте, любов не питає, любов сама приходить, як мор… За Льонцю? А що – Льонця гірша, ніж ті, що на Векслярській із замтузу[2] не вилазять? То їм можна, а їй ні?

Вмить прояснилося в душі Абрекової: а таки нічого не трапилося такого в її сім'ї, щоб могла встидатися чи відповідати перед законом. А ви, – вже зверталася, поки що мовчки, до озброєних сокирами пахолків, – а чому ви не йдете до Нахмана Ізаковича, єврейського сеньйора, і не арештуєте за те, що його жінка, Золота Роза, про яку кагал побожні байки склав, спить із старостою Єжи Мнішеком? А чому Мнішека не чіпаєте за його куревську Марину, яка поволоклася за московським лотром, царем самозваним, і он якої авантури в світі наробила! А може, ви мені скажете щось на Пися? П'є – най собі п'є на здоров'я, а ви подивіться, що робиться в пивниці Корнякта, де багаті бісяться, та то суть одна банда і злодії, та туди й донині заходять брати Бялоскурські з Високого Замку, синки бурґграфські, яких давно засудили на довічне за вбивство Антоніо і за мою… аякже, і за мою Льонцю теж! Ага, боїтеся, вам руки доходять лише до Абрекової!

Абрекова одяглася, вийшла в темні сіни й рішуче відчинила двері, що виходили на Руську. Зійшла східками на брук,

---

[2] Будинок розпусти.

взялася під боки і, набравши войовничого вигляду, кинула презирливо до озброєних пахолків:

– А ви чого тут поставали?

Один пахолок мовчки показав рукою на вікно, над яким кожного ранку висів новий листок, глянула – листка нині таки не було.

– Ов, а то що ся стало! – вдарилася в боки Абрекова, наче їй зробилося шкода, що на розі Руської і Шкотської порушився роками встановлений звичай.

– Що ся стало: було тонке та й ся обірвало, ха-ха! – почувся з-за рогу жіночий голос, і появилася сама Льонця з розпущеним лляним волоссям, підпухлими блудними очима, гарна й захмелена.

– А йди, йди до хати, шльондро векслярська, – мовила зовсім мирно Абрекова, взяла Льонцю за руку й підштовхнула її на східки.

– Йду, йду, стара хіромантичко, відьмо кальварійська, йду… – Льонця сперлася рукою на плече одного пахолка, повела долонею по його підборіддю, потім обняла за шию: – Може, підеш зі мною, поки стара он тому поворожить? Не хочеш? Служба… – Вона вдарилась об двері й провалилася у темні сіни.

Абрекова провела дочку поглядом і знову запитала в стражників:

– То чого ж ви тут стоїте, коли там, – показала рукою на вікно, – ніякого дідька нині не почепили?

– Урядове видовище буде нині на Ринку, Абрекова. Стоїмо для порядку.

– О, слава Богу… Хоч одного дня буде спокійно під моїм вікном, – зітхнула полегшено й подалася до дверей. – Тільки стійте вже тут весь день, а щоб стояли ви каменем до судної години.

…Навпроти парадної ратушевої брами, на розчищеному ще вчора від рибних ляд і м'ясних яток ринковому плацу виросла з картону й дощок крихітна подоба російського города Смоленська. Сорокатисячний, втричі більший, ніж Варшава, з товстелезними високими мурами, тридцятивежовий, із ста сімдесятьма гарматами і шеститисячною військовою залогою Смоленськ умістився на одній третині Ринку – бо переможений. Умістився, ще й вистачило місця для трибун, – їх притулено до крамниць аптекарів і золотарів біля венеціянського будинку, – і на них, завішаних килимами й ґобеленами, сиділи, очікуючи видовища, львівські патриції, райці, лавники, купці, лікарі та інші достойники. Посередині на підвищенні возсідали призвідці московської авантюри – польний гетьман Станіслав Жолкевський і львівський староста Єжи Мнішек.

Біля Мелюзини – німфи, що нагнулася над криницею навпроти чорної кам'яниці Лоренцовичів, і коло статуї правосуддя на протилежному боці Ринку стояли готові до штурму руської фортеці переодягнені на списоносців, стрільців,

рейтарів, драгунів і реєстрових козаків міщани. Із-за валів іграшкової твердині виглядали бородаті, в паперових шоломах, зі щитами і списами вої, які спочатку будуть оборонятися, а потім поляжуть за землю руську. Так, як було насправді там – під Смоленськом.

Народ загатив увесь ринковий майдан, тріщали балкони, хлопчиська чіплялися карнизів і стояли на дахах – весь Ринок здавався одним величезним котлом, повним тисяч людських голів.

Войовник Смоленська Станіслав Жолкевський в суворо застебнутій делії й шапці з високим султаном понуро спостерігав за приготуванням до видовища, яке ось-ось мало відбутися на його честь, а бачив справжній Смоленськ і Москву, і Клушин, де полягли тисячі його лицарів за марнославне прагнення короля Зиґмунта III розширити Річ Посполиту від Швеції до Каспійського моря. Смоленськ упав – це правда, але польські жовніри у Москві щурів їдять, а жолду[3] король не дав ані своїм, ані найманим – нині-завтра рушить голодна зграя мародерів з московських земель на Польщу і з'їсть її разом з королем.

Горбоносий, з підкрученими вгору вусами, польський реґіментар зло поглянув на тестя двох Лжедмитріїв – Єжи Мнішека; той вловив погляд гетьмана, послужливо повернув до нього своє важке обличчя, закрите чорною бородою, і мовив, добираючи улесливих слів:

---

[3] Плата за військову службу.

– Накажете, вашмость, почати торжество в честь того дня, коли під вашим довудзтвом увінчалася вікторією наша довголітня боротьба з північними схизматами?

– Вікторія… – відвів погляд Жолкевський. – Я проклинаю той день, як Йов прокляв день свого народження…

Мнішек знітився. Він, призвичаєний до домашніх вигод, балів і воєн з посполитим людом, боявся цього сильного мужа, що постарів у сідлі і змалку не знімав з себе бойового обладунку. Сам же усвідомлював, що московська війна остаточно програна, вісті про друге овдовіння Марини і повстання в Москві підкосили здоров'я львівського воєводи, він осунувся, підупав, і гаряча Золота Роза Нахманова вже не може викликати в нього почуття радості, та все одно втішав себе надією: якщо Смоленськ узятий, а польське військо ще не покинуло Москву, то, може, таки посяде московський престол його внук, син Марини від замордованого в Калузі другого самозванця, і коли не половина московського скарбу, обіцяного йому пройдисвітом Гришкою Отреп'євим, то хоч сота його частка перепаде – для нього, для Рози, для чотирьох доньок і тузіня внуків.

– Пане гетьмане, – мовив єлейно, – ви втомилися походами, але світло ваших перемог опромінює нас, і близька та година…

– Усі ви берете світло, – перебив Жолкевський старосту, – тільки ніхто не квапиться підливати оливи, щоб лампа, яка дає те світло, не загасла. Починайте, вашмость.

Єжи Мнішеку відлягло від серця – він не знав, що відповісти цьому завжди гострому на слово реґіментареві Польщі, в руках у якого все військо, а значить, і держава, хоч de facto він лише польний гетьман, і король не бажає надати йому звання коронного, незважаючи на те, що коронний гетьман Ян Замойський давно вже відійшов у кращий світ; староста вдоволений, що не мусить відповідати на адресовані йому ущипливі слова гетьмана, нагнувся до бурґомістра Вольфа Шольца, який сидів східкою нижче; той, вислухавши, повернув голову вліво, від неї, немов відштовхнута, повернулася ще одна голова, а далі – п'ята, десята, і за мить біг до ратуші молодий ротмістр із шаблею при боці.

На балюстраду, під самим шпилем ратуші, вийшов трубач – над містом пролунали бойові трубні звуки. Стих клекіт на Ринку, а за мить з криками: «Naprzód, zabij go!»[4] навально рушили з обох боків майдану переодягнені у вояків міщани – зі списами, шаблями, алебардами. З мурів дощаного Смоленська вдарили гармати, мури захиталися – поморщився Жолкевський, – на стіну виліз бородатий боярин у шубі з бобровим коміром, змахнув рукою, щось там викрикнув, і знову вдарили гармати – нападники відступили, над Ринком потягло гострим пороховим смородом, ротмістри – справжні – горлали, заохочуючи переодягнених міщан до бою.

– Страхи на ляхи, гурра на мазура… – пробурмотів поет Шимон Шимонович; він сидів поруч з архієпископом Солі-

---

[4] Вперед, убий його! (*Польськ.*)

ковським і, забувши, що його можуть почути, шепотів, поволі добираючи слова: – За ойчизну, любі діти, під благі намети… не беріть з собою ліжок, у полі спатимете… килими залиште дома – вкриєтесь щитами… не беріть з собою їсти… землі наїстеся…

Архієпископ повернувся до поета всім тілом, гострими очицями увіп'явся в його губи, які шепотіли слова вірша, він уловив зміст і своїм вухам не повірив: увінчаний самим папою поет, поважана й недоторканна особа, королівський одописець, блюзнірствує у таку патріотичну мить?! А втім, цього можна було давно сподіватися…

– Пане Шимонович, – проказав Соліковський, приклеюючи до губів поштиву усмішку, – чи не причулося мені? В нинішню урочисту хвилину ви нічого більше не побачили в нашій звитязі – тільки смерть?

– Рими не можу відшукати, ваша ексцеленціє, – із спокійною іронією відказав Шимонович, на його обличчя напливала скептична посмішка. – Не беріть з собою пити – нап'єтеся крові… Нічого не виходить… А чому ви зараз такі побожні, наче в костелі після святого сакраменту – хіба не глупо справляти нині оцю звицєнжну комедію, коли війна з Московією, відомо всім, програна?

Холодна маска лягла на обличчя архієпископа: поет Шимонович почав вільнодумствувати вголос… Так, можна було цього сподіватися. Соліковський не раз гостював у пана Шимона, в його бібліотечній кімнаті часто збиралася досто-

славна львівська еліта для поважних розмов, і хоч стриманий парнасець ніколи не давав волі словам, все ж не ховав від людського ока книг, записаних у папський індекс. Вільнодумство, шовкові рукавички… благопристойність… А найпростіше – вивести на поміст, під який накладені в'язки дров – і всі проблеми розв'язані – без дискусій, без шовкових рукавичок… О свята Супремо[5], чому ти обминула Польщу! Ні, ні, не Шимоновича, інших. А тоді він і сам зрозумів би… Спочатку хоча б десять православних отут, на Ринку, на цьому самому місці, де зараз наступають на дощані мури переодягнені за жовнірів міщани. Десять живих смолоскипів!

– Ваша ексцеленціє, – промовив Шимонович, йому ніби передались пристрасні проіспанські симпатії архієпископа. – Якщо зволите колись завітати до мене, я вам покажу вельми потішну книгу одного іспанського письменника – Міґеля Сервантеса. Недавно отримав. І дивне диво: він написав її, знуджений безділлям, у тюрмі!

– У тюрмі святої інквізиції? – єхидно примружився Соліковський.

– Не думаю… Він був збирачем податків.

– А-а… Хвальний пане поете… – архієпископ сховав кінчик довгого носа між складені, мов до молитви, долоні. – Я вельми поважаю вас за невтомне збирання книг, я сам завзятий бібліофіл, але мене трохи дивує те, що у вашій великій бібліотеці, де є і Ян Кохановський, і Торквато Тассо, і Еразм

---

[5] Верховний трибунал іспанської інквізиції.

Роттердамський, і Томас Мор… Джордано Бруно, правда, не бачив, – архієпископ опустив погляд, – я не зустрів хоча б однієї книги…

– Томаса Торквемади? – запитав, підказуючи, Шимонович.

– Ну ні, для чого вам «Кодекс інквізиції», він є в мене…

– Справді, досить одного примірника книги великого інквізитора для нашого міста, тим більше, коли він знаходиться у вас, – стерп голос Шимоновича, проте поет зразу перемінив тон. – А я таки вам позичу «Дон Кіхота» Сервантеса, адже вашій ексцеленції теж іноді треба спочити від теології.

– Я стурбований нинішньою розмовою з вами… Королівський поет, автор віршотвору, яким вітали введення ордену єзуїтів до Львова, став раптом так дивно мислити.

– Часи міняються, і ми з ними теж… – мовив Шимонович, дивлячись на ринковий майдан. – Погляньте, ваша ексцеленціє, ось іде вистава битви за Смоленськ. А ви не подумали цієї миті, що ті вої – то тіні, привиди братів і дітей наших, які вкрилися щитами і наїлися землі на російських полях… А за що? Мені, вам, отим людям, що затопили нині Ринок, легше стало жити? Хіба не могли вони, сини і брати наші, пити дома молоко замість крові і їсти хліб замість глини, а ми – тішитися ними, а не ридати над тінями?

Після другого штурму подесятирилися войовничі кличі. Так було задумано бурґомістром Вольфом Шольцом: за третім разом Смоленськ впаде. Тепер лунали не тільки кри-

ки, а й брязкіт, гриміт – для більшого ефекту обложники тарабанили в листи бляхи, били в котли і бубни, вояки поривалися до звідного мосту. Опустили його і з голими шаблями навалилися на браму, впала брама, проте ще не настав час для вікторії. З нутра обложеного міста вихопилися «російські» оборонці в довгополих свитах і паперових шоломах, відтиснули ворогів, сурма в польському таборі сповістила про відступ: Шольц збирав усі свої військові сили для останнього генерального штурму.

Тієї миті Барон, який стояв біля криниці, спершись об німфу – Мелюзину, – він не хотів далеко відходити від Корняктівського палацу, бо такий нині день, що в пив'ярному підвалі буде надто глітно, хтось, чого доброго, займе його постійне місце, – в цю саме мить затишку між штурмами Барон побачив чорта. Він упізнав Антипка, хоч той стояв спиною до нього, – упізнав по високому капелюху, який прикривав роги, і по довгих аж до землі штанях, які приховували копита.

Тяжкою стала Баронова доля. Він давно запродав чортові душу за те, щоб з найнижчого низу вибратися на найвищий верх, щоб з ремісника-партача перемінитися в барона, домігся цього, став своїм серед патриціїв і вищого духовенства, та з якоїсь причини кілька років тому відвернулися від нього можновладці, і він не знає, як запосягти знову у них ласки. Один лише залишився за ним привілей – йому ще дозволялось заходити до патриціянської пив'ярні. Сьогодні Ба-

рон уже встиг підхмелитися і думав оце завернути по другому разу, та зустріч з Антипком для нього була важливішою, він відштовхнувся від статуї і, пробираючись між натовпом, допав пекельного слугу, схопив його за рукав сурдута.

Чорт зиркнув на Барона: той улесливо посміхався, оскалюючи чорні зуби; гидливо поморщився Антипко, відзначаючи про себе, що Барон прогнив до решти, удав, що не впізнає, але висмикнути рукава не зміг.

– Пане Антипе, – лебедів Барон, – скажіть, за що? Замовте за мене слово, ну, як це так?.. Я ж душу, душу вам віддав…

– Іди до Бога, – процідив чорт. – Яка там у тебе душа… Треба було шануватися. А ти дурний… Нікому ти більше не потрібний. На твоєму місці в корняктівській корчмі вже сидить новий. Іди…

І чорт пішов не оглядаючись.

А тоді Барон зустрівся поглядом з сеньйором Успенського братства Юрієм Рогатинцем, що стояв сам, без компанії, на бруку й теж дивився на маґістратську веремію.

Рогатинець не відповів на блазенське розшаркування Барона, відвів очі, та за мить почув позаду себе сопіння, густий сморід перегару вдарив у ніздрі.

– Чого хочеш, Бароне?

– І ти мене так називаєш… Чого хочу? Один раз випити з тобою. У якій бажаєш корчмі, тільки щоб люди бачили, що ти зі мною п’єш. Я ще маю до дідька грошей…

– Від дідька, Бароне, ти ж з ним у спілці, кажуть.

– Так, так! А скільки мав! Із самим Люцифером і його кодлом пив, з нобілітованими відьмами спав, грошима сіяв, нажився! А ти чого запосяг?

– Совість маю.

– А що таке совість – ти можеш мені її показати, щоб я помацав, зважив, оцінив дукатами? Со-о-вість маєш! Я ж тебе на гріху спіймав – забув? Спіймав тебе на гріху! – вдарив Барон у груди.

Рогатинець гірко глянув на Барона, темний жаль затінив його сірі очі, він опустив голову.

– І нікому не сказав, нікому! То за те ходи тепер – випий зі мною на людях… Я нікому донині не сказав про твій гріх!

– То не гріх був, Бароне, – проказав тихо Рогатинець. – То… Та хіба ти зрозумієш?..

Народ уже втомився стояти, ворушився величезний котел, повен тисяч людських голів, треба було закінчувати виставу, та й сонце вже ховалося за банями Юрського собору.

Заграли ще раз сурми, їх заглушили войовничі крики – почався третій і останній штурм «смоленської твердині».

Він тривав недовго. Втомлені й голодні міщани, яким було обіцяно смажене на вогні м’ясо і кілька бочок доброго вина, так ретельно взялися воювати, що за мить розтрощили в’їзну вежу, міст не витримав ваги й напористості і завалився, вояки дряпалися по драбинах на мури, мури теж похитнулися і впали, обложені щодуху повтікали з фортеці, – когось же таки насправді придавить! – і поздавалися в полон, врешті,

твердиня розсипалася зовсім – реготнув натовп на ринковому майдані.

Вольф Шольц, який задумав було розтягнути останній штурм надовше, з острахом позирав тепер на Жолкевського, проте гетьман втомлено й байдуже дивився під ноги, сперши на руку голову; бурґомістр скористався задумою реґіментаря і, рятуючи становище, наказав підпалити картон і дошки.

Полум'я бухнуло в небо, видовище було вражаюче – подібно, напевне, горів справжній Смоленськ, а трибуна поволі порожніла, гетьман наказав подати карету. Тоді нижні лавиці трибуни зайняли переможці й переможені, розпочався бенкет.

На дахах ще маячіли хлопчаки, вони розійдуться найпізніше. Між двома рядами димарів на Гуттерівській кам'яниці стояли групами по троє чорносутанні новіції й схоласти єзуїтської колегії – збиратися великими гуртами і по двоє не дозволялося спудеям львівського новіціату [6].

Новіцій Зиновій, шістнадцятирічний син реєстрового сотника Михайла Хмеля, котрий служив у олеського старости Яна Даниловича, притулився до комина, на крок відступивши від схоластів Броніслава й Казика. Тільки на крок – більше не можна, вони все одно підійдуть, бо їм наказано опікуватися схизматом Зиновієм, який за час навчання в колегії повинен навчитися бути слухняним, як палиця в руках

---

[6] *Новіціат* – послушництво, єзуїтська колегія; *новіції* – послушники, новачки, схоласти, старші учні.

старця.

А новіцієві ще марилися заолеські поля і Вороняцький кряж, і тиха, глуха Гавареччина, що сховалася в глибокій ярузі, з якої видно тільки небо.

Схоластам наказано було зробити все, щоб він про це забув. Щоб почав існувати спочатку, так – наче дотепер не мав ні батька, ні матері, ані дитинства, ані рожевого дикого коня, що пасся і вигулював, відколи пам'ятає, на гаварецьких горбах.

Схоласти стояли позаду Зиновія, а він дивився поверх червоних міських дахів і не бачив, що чинилося на Ринку, а тільки дикого коня, котрий зі сходом сонця появляється, мов видиво, на вершку гори і гасає, і рве копитами землю, і бавиться весь день на волі, аж поки не зчервоніє сонячний круг і в нього кане рожевий силует.

Зиновій дивився поверх дахів і враз побачив… Сутінки впали на гаварецьку полонину, а на ній стали гуртом коні – сірі коні збилися над коритом чи васагом, повним якогось їдла. Вони штовхалися, били один одного копитами; чорний без обличчя пастух сидів на білому коні, стягнувши поводами його голову аж до колін, у білого коня скапувала жовта піна на землю, загнузданий, та ще не впокорений білий кінь не хотів їсти – невже це той самий? – а бидло жерло з корита, хоч довкола хилились тихі полонинські трави і було просторо й вільно, а на жодному бидлові – ні шлеї, ні уздечки. І сходили з горбів до табуна поодинокі сірі коні, хоч їх не

підганяв ніхто, хоча стелилися довкола соковиті трави.

А десь за горбами галайкали пастухи, і зненацька рожевий кінь, той самий рожевий кінь з дитинства, струнконогий, ґраціозний, вискочив на пагір і, минаючи табун, стрілою помчав на захід сонця, сонячний кінь гордовито пролетів біля корита, він був вільний і мчав до волі, втім – так спокійно, що й не здригнулася голова, – чорний, без обличчя пастух скинув рукою, і тоненька змійка аркана свиснула швидше шаленого бігу рожевого коня; заіржав вільний кінь, здибився на задні ноги, присів крупом до землі, рвонувся з місця й розпучливо закричав, не відаючи, що трапилося, він не чув ні свисту аркана, ані поворозки на шиї, та мусив чомусь стояти на місці, а пастух спокійно тримав кінець аркана у своїй руці і спокійно жерло бидло з корита.

– Пустіть рожевого коня! – скрикнув Зиновій і отямився. Ринок галасував, горіла дощана фортеця, позаду нього стояли два схоласти. Він повів рукою по шиї, немов хотів намацати тонку волосінь, яка спіймала тільки що рожевого коня, ступив крок по рівному даху і зупинився, почувши тихий і владний голос.

– Новіціуш Зиновій! Хіба вже хтось повелів вам вертатися до бурси?

…Абрекова не відходила од вікна цілий день. Бо й справді – такі оказії трапляються у Львові не так уже й часто. За її молодості, правда, кипів одного разу натовп на Ринку – сти-

нали тоді голову козацькому отаманові Іванові Підкові, в той день на ратуші обвалилася ґалерея: чи то багато напхалося туди роззяв, а можливо, й перст Божий; іншого разу святкували коронацію Зиґмунта III, нинішнього короля, але такого, щоб воювали на Ринку, ще не було.

Льонця давно уже виспалася і пішла до праці, Письо довго хрюкав, кашляв, стогнав, це означало, що він просить грошей, – навіть не оглянулася, потім він щез із хати, – дідько його далі, як до Лисого Мацька, не занесе, – а на Ринку йшла війна: гриміли гармати, дзвеніли шаблі і врешті впала фортеця й загорілася.

– Bij schyzmatów, bij![7] – кричали п'яні вояки, коли вже їм дісталася нагорода за рать.

– Щоб я так з місця не рушилася, – мовила сама до себе Абрекова, – аби не ця пиятика, то вони б нині не тільки Смоленськ, а й саму Москву взяли!

Аж сплюнула – так їй це все сподобалося. Таки оглянулася до кімнати, бо рипнули двері. Очам своїм не повірила: на порозі стояла пані Дорота Лоренцовичева в чорній оксамитовій сукні, з дукатами на шиї, – ота справжня львівська пані, яка на вулиці не дивилася ні на кого, хто бодай нижче за патриція, а в костелі вміла бачити самого Ісуса, бо чогось зітхала весь час, звівши очі до розмальованих склепінь. «О Єзу, Єзу!»; пані Дорота, пухкенька й рум'яна, мов пампушка, дивилася на Абрекову з гідною впевненістю й ласкавою

---

[7] Бий схизматів, бий! (*Польськ.*)

посмішкою. В руці вона тримала мідний дзбан, і це ще дужче здивувало Абрекову, невже на Ринку перекрили воду але ж чому не послала слугу?

– Абрекова, – масно мовила Дорота, – будьте, пані, така ґречна, потримайте в себе цей… цю посудину один або найбільше два дні…

Абрекова нічого не зрозуміла, вона навшпиньках підійшла до пані Дороти й заглянула в дзбан:

– Гриби?!

– Ви знаєте, нині буде така ніч: всього можна сподіватися, та п'яна голота напевно піде грабувати, а вас, вас хто зачепить?

– Ну, а гриби аж так в ціні підскочили, ласкава пані? – наївно спитала Абрекова.

– То зверху – гриби, – прошепотіла, довіряючись, пані Дорота. – А під ними – персні, хрестики, ланцюжки, діадеми, браслети, завушниці.. І все те золото, золото..

– І ви не боїтесь давати його мені… не боїтеся, що я вкраду? – зблідла Абрекова.

– Ви?! Як це – ви вкрадете? Та вас усі знають… Ваша бідолашна Ґізя служила в мене, і я нічого не можу сказати… Та й про Льонцю ніхто чогось такого не говорить… Як можете на себе наговорювати, Абреко-о-ва! Ну, зрештою, ви б і не посміли… Поставте там, на кухню, отак, так, ще трохи далі посуньте, о-о, між ті найчорніші баняки…

Пані Дорота тихо зникла з кімнати, ніби її й не було. Абре-

кова підійшла до плити, нагнулася і, не дихаючи, дивилася в дзбан. Гриби. Обережно всунула між сухі опенькові голівки пальця і впеклася до холодного металу. Висмикнула палець – золото! Позадкувала до вікна, і в цю мить перед її очима промайнули обличчя Льонці й Ґізі – щасливі обличчя щасливих дочок, і зникли, бо дуже міцно, аж до болю стиснула повіки Абрекова.

Потім, заспокоєна, виглянула знову на вулицю: на Ринку догоряв вогонь, лунали в надвечір'ї п'яні співи. Два пахолки з бардами – може, вже й інші – все ще стояли біля її дверей. Один повернув голову, спитав:

– No, to co powie dziśiaj pani Abrekowa?[8]

Дивилася мовчки на нього, довго думала.

– То ся добром не скінчить, – сказала нарешті.

[8] Ну, то що скаже нині пані Абрекова? (*Польськ.*)

Розділ другий
Ав initio[9]

Славний майстер сідлярського куншту, молодий і в науках битий Юрій Рогатинець, яко православний, зостав з цеху вигнаний, то о книгах почав пектися і друкарню покійного Івана Московитина викупив у лихваря, на що я теж пожертвував дві лепти із свого вбожества…
З Манускрипту[10]

Я – отакий собі Мацько аж з двома прізвищами. Називають мене Лисим, бо чомусь на моїй голові не виросло жодного волоска, а підписуюся Патерностер – так мене назвали, коли я був ще хлопчиком і навчався письма у дячка при Богоявленській церкві на Галицькому передмісті. Не знаю, чому дали мені латинську прозиванку[11], я ж бо православний русин, але то таке, обізвуть ніби на жарт, а чіпляється оте чуже ймення до людини, мов шевська смола до стільчика.

Мешкаю на Руській у наріжному будинку, вікна з моїх двох кімнат виходять на вулицю Шкотську, а у дворі в мене –

---

[9] Від початку (*латин.*).

[10] Цей запис, пам'ятаю, був недатований, та, напевно, він відноситься до останніх років XVI ст. Друкарські верстати Івана Федорова львівські братчики викупили в лихваря 1585 року. – *Прим. автора.*

[11] Pater noster – отче наш (*латин.*).

свій підвал. Коли маґістрат дозволив русинам торгувати вином і горілкою, я відкрив у тому підвалі невеличку пив'ярню. Слава Богу, вже сплатив борги, а коштували мені помешкання й підвал аж 1273 золотих, до того ж 135 – рукавичного, то разом 1408 золотих. Це дуже багато: в мене росте син і жінку маю (вона, правда, допомагає торгувати в корчмі, проте витрачаю на неї щоденно не менше шести грошів), крім того, сплачую податки – чопове і шос, то можете самі тепер зрозуміти, що працювати мені доводиться більше, ніж коневі.

І все одно дякую Богові, що допоміг мені вирватися з того страшного передмістя. Тут хоч і тісно – Руська вулиця в тринадцять ліктів завширшки, – та відколи я отримав міське право (за міщанський юрамент заплатив 50 золотих), почуваю себе більш-менш людиною. Ну а там… Мешкав я біля Песячого ринку навпроти Гончарської вежі, і життя моє було собаче. До цеху тебе, неміщанина, а ще й русина, не приймуть нізащо, партачеві не можна будь-коли продавати свій товар, йти до панського фільварку – то вже чиста неволя, загородником на панських ґрунтах не кожен може стати, а на вали, до доріг першими женуть передміщан.

Най славиться Господь: спочатку вдалося найняти на Руській кімнатку з сіньми (за сорок золотих річно!), а потім пішло легше. Я чоловік такий, що жодної роботи не гиджуся – спочатку сміття з дворів вивозив, а коли припас кілька сотень золотих, то вдалося їх позичити під процент. Спершу за вигоду брав від сотні по п'ятнадцять грошів на тиждень, а

тепер – і до золотого. Як у кого. Панночки – ті ніколи не торгуються, коли їм припече. Скуповував теж сирове полотно у Винниках, давав вибілювати селянам на Пасіку і перепродував – мав з аршина по вісімдесят грошів прибутку. Ну, то зміг нарешті купити собі чверть кам'яниці й підвал. А тепер зовсім стало легко жити. Недарма кажуть: Бог за пожертву сторицею віддає. Я дав на друкарню панові Юрієві Рогатинцеві один золотий і два гроші, а став продавцем братських книг. За цю роботу платить мені братство по 120 золотих на рік – гроші неабиякі.

…Мені, Юрієві Рогатинцеві, було тоді двадцять п'ять літ. Першого дня Різдва у старій, ще перед пожежею, Успенській церкві трапилося таке, чого дотоді не знало наше старе місто.

За казальницю вийшов наш плюгавенький, добрий попик – вчорашній дяк – і почав проповідь.

– Дорогі мої дітоньки, – заглаголав він тоненьким голоском, – чи скажете мені, де Господь Бог перебував, коли ще не було нічого? А мовчите, бо не знаєте. То щоб мав де перебувати, Бог сотворив собі небо і землю. На небі – ангелів з очима соколовими, під небом ворон – сорок, круків і горобців. На землі – свиней, корів, ведмедів, котів, мишей та інших преутішних звірят. І побудував рай, плотом обгородив і насіяв там дубини, грабини, ріпи, редьки, моркви, пастернаку та іншого хвасту. А Люцифер, найстарший ангел, з Михайлом покумався, їв з ним і пив, та й каже: «Збудую собі

другий рай». На се Михайло рече: «За такі слова бути тобі чортом, а не попом, і їсти тобі гівно, а не проскуру».

Хтось біля бабинця пирснув сміхом, а мені згадалися слова Івана з Вишні, мого старшого острозького приятеля: «Хто дасть голові нашій воду, а очам джерело сліз, щоб ми могли оплакувати упадок нашої віри і духа?»

А попик продовжував:

– Тоді Бог зліпив Адама й питає його: «Треба тобі жони?» – «Так, Господи, – відповів Адам, – треба, бо не маю з ким спати». То сотворив Бог Єву, а та яблуко вкрала. І за ту кару пустив Господь на нас орду татар, турків і ляхів нечестивих, та й погризли вони в наших садах і петрівку, і спасівку. Одне лише древо ще стоїть, дорогі мої дітоньки, – то церква наша православна, а якби і її підгризли, то б усю нашу благовірну Русь чорт побрав, від чого най нас Господь боронить, амінь.

Прихожани зніяковіло переглядалися між собою; попик повернувся до престолу, а потім вийшов із святими дарами. У цю мить до церкви увірвалися троє в чорних сутанах – двоє каноніків і сам архієпископ Соліковський. Вони, штовхаючись, мов ціпаки, пройшли поміж людьми до царських врат, архієпископ відсторонив попа, той, переляканий такою неймовірною наругою, опустив чашу (народ стояв німий, стетерілий, безвольний) – і загорланив:

– Віднині проголошуємо прийняття всіма православними синагогами єдиного апостольського грегоріанського календаря і закриваємо ваше поганське капище, поки не складете

присягу в тому, що всі Господні празники святкуватимете в одні дні з католицькою Церквою. Спасайте душі, поки гнів Господа не впав на ваші голови. Покарані-бо жиди, які не визнали вчення Христового, не мають нині своїх пророків. Відібрав Бог і в греків – а заодно і в русинів – мужів, глаголющих істину, і не маєте ви тепер ані пам'яті, щоб запам'ятати «Отче наш», ані проповідників своїх, ані розуму, щоб бачити своє спасіння. Боже, змилуйся над ними, заблуканими вівцями, і наверни їх до свого стада!

Соліковський проймав нас ненависним поглядом, перемінював, немов медуза Горгона, живих людей у камінь, дерево, глину, якою був наш праотець до того, поки Бог вдихнув у нього душу; потім зачинив райські врата і ми, впокорені, без душі, без мислі, виходили з церкви подібно до отари баранів, яких ведуть на заріз, церква спорожніла, люд, зітхаючи й мовчки своєму Богу молячись, розійшовся по домах, і я пішов, і в мені почав народжуватися дивовижний страх перед самим собою. Вчора стинали на Ринку голову нашому провідцеві Підкові, і ми мовчали, покірно приймаючи кару Божу, нині в нас забрали духовні святощі, і ми впокорилися знову, завтра скажуть нам вбивати один одного – і ми зробимо се? І виправдовуватимемо себе так само, як учора й сьогодні, словами: «Що можемо вдіяти проти такої сили?»

Моя жона, католичка Ґрета, сказала, коли я повернувся:

– Чого ти зчорнів, мов ніч, коханий? Це ж мусило статися – як не нині, то завтра… Живемо в католицькому місті, в

католицькій державі, то чи ж можливо, щоб піддані вічно молилися різним богам і слухалися різних владик? А ті ваші відправи – чи ж то не посміховисько над словом Божим?

Я згадав проповідь попика – так, Ґрета правду мовить, та в мене вперше зродилася злість на неї і на її одновірців, спутали коня і смієтеся, що він кульгає? Я закричав.

– А вірмени мають право? А євреї?

– Вірмени – зайди, євреї – іновірці, але чому ви, русини, які сповідуєте того самого Христа, ту ж Діву Марію, не хочете визнати владикою Папу і держитесь за своїх патріархів? Багато тої Русі, а у Львові русинів – як кіт наплакав, а патріархи ваші туркам служать, де в них сила, щоб заступитися за вас? Що важить їхнє благословення, коли вони щороку за патріарший сан платять султанові тисячі дукатів і вижебрують ті дукати в московського царя?

Я не міг нічого їй заперечити, вона знову говорила правду. Вийшов з дому, довго блукав містом, а за мною гналися і шмагали мене вбивчі слова моєї малжони «Русі багато, а русинів у Львові…» Та чому це справді так: ні в маґістраті, ні в цеху, ні в суді, іно в церкві недолугий попик і кілька братчиків, серед яких не кожен і письмо знає. А ті вельможні русини – хіба вони хочуть нас знати?»

Знову згадався мені Острог – я вчився чотири роки в острозькій школі, – і постав переді мною високий, з чорною бородою Іван з Вишні. Він був старший за мене, давно закін-

чив богословіє і служив коригатором[12] богослужебних книг у друкарні князя Костянтина. Той Іван був у науках вельми знаючий, побожний, хоча світських утіх не цурався; я ходив до нього за порадами й книгами і заставав не раз у його кімнаті, яку він винаймав у приміщенні друкарні, суворого отця Княгиницького – Іванового ровесника і земляка. Я помічав, як день від дня суворішає і сам Вишенський. Досі він втішався ласкою князя Острозького, котрий мав мільйон золотих річного прибутку й охоче надавав притулок шляхті, вченим і пройдисвітам; Іван з Вишні ходив до нього на бенкети і не цурався теж жінок, та ось – почав він закриватися у своїй кімнаті, не завжди впускав до себе й мене.

Тепер я кожного разу заставав його за книгами. «Красота воїну оружіє, кораблю – вітрила, а праведному мужу – почитаніє книжноє», – любив він повторювати слова пророка Давида; я помітив, що Іванові враз остогидли двірські вигоди й пересит, що готує він себе служінню Божому.

Після четвертого року науки я вирішив повернутися до Львова, щоб навчитися ремесла. Зайшов до Івана попрощатися. Вишенський сказав тоді мені:

– Єдино вірно вчинив Княгиницький, подавшись на Афон спасати душу. Я думаю над його вчинком, молодий мій приятелю, вдень і вночі – і переконуюся: тільки іноцтво може врятувати нас від загибелі. Де в руській землі тепер віра, надія й любов? Замість віри – ненависть, зависть і мерзість. Свяще-

---

[12] Редактором.

ники чревом, а не духом службу совершають, з доходів богомольців дочкам своїм віно готовлять, синів одягають, жінок украшають, коней ситих у золочені карети упрягають…

Крізь вікно видніли вежі палаців князя Острозького – Іванового благодійника; кивнув Вишенський рукою на замок:

– Для православія душу віддає, а з православних лупить незгірш чужих…

– А що може вчинити інок у келії, звідки анахорет візьме сили, щоб народ врятувати? – спитав я несміливо.

– Тільки православна віра – єдина опора нашого народу, – відказав Вишенський, – і без неї він стане тліном. Та зміцнять її не архімандрити, не князі, не ігумени, які із святих місць поробили собі хутори. Тільки отшельники можуть це зробити – покутою, життям безутішним, духовним очищенням від мирських спокус і, перш за все, власним суворим прикладом. Громаду первісного християнства потрібно нам створити і наново проповідувати Слово Боже, яким нині торгують для своїх користей.

Я бачив, як очі Івана Вишенського горіли вогнем одержимості; звідки взялося в нього це самовідречення, чи не багно двірське примусило його, простолюдина з роду, задуматися над долею простолюддя? Але хіба вірну дорогу порятунку він обирає? Самітництво, печери, покута, втеча, а тут… що від цього зміниться тут, коли кращі мужі відійдуть і вивільнять у друкарнях і школах місця для чревоугодників – православних і католицьких?

– Бачу, мій приятелю, що сумніваєшся у вірності задуманого мною чину, – сказав Іван. – Та дійшов я до цієї мислі через горнило бідності, гріхів і спокус. І уздрів: пропадає наш народ – хто у злиднях, хто в розкошах. А що гірше – злидні чи розкіш? Злидність, убогість – це горе, але вони очищують грішну сутність людини, і хоч люд той темний, зате він чистий духом і завжди готовий, щоб його вели на боротьбу. А розкіш розтліває, мов проказа, душі людей, які могли б стати провідцями народу. Хто ж поведе очищених у горі людей до світла правди? Ми – прозрілі мужі із простолюддя, які мають силу вчинити над собою подвиг!

– А коли всі – оті мужі прозрілі – почнуть чинити над собою подвиг у самотніх келіях, хто ремесло справлятиме, хто майстром для юних стане, хто дидаскалом у школі, хто друкуватиме книги Божі і світські, які так потрібні нашому народові? Хто, благочестивий Іване?

– Усі так не зроблять. Та мусять бути в нас хоч поодинокі світочі у царстві духу.

Мені згадалася ця розмова з Іваном Вишенським, коли я, самотній і скривджений, і вбитий словами жони, блукав по місту. То й що? Де ж той твій подвиг, іноку Йване, і кому він потрібен, якщо ти навіть вчинив його? Десь ти, певно, подався слідом за Княгиницьким на Афон, і вас нема… А Церкву нашу нині оплюгавили, молитви ваші нас не порятували, ми, мов отара, покірно розбрелись. А може… коли б у царських вратах стояв сьогодні не наш нікчемний попик, а

одержимий волею Іван з Вишні, може б, ми кинулися гуртом на Соліковського і вигнали його з храму?

Я опинився знову біля церкви – з того боку, де громадилося присипане снігом каміння з дзвіниці, яка завалилася два роки тому. Стояла всього місяць – величава, струнка, восьмиповерхова вежа, споруджена на кошти купця Давида Малецького, завалилася: слабкий фундамент заклали будівничі. А ти, Іване з Вишні, будуєш у афонській печері храм Царства Божого, шпиль його, напевно, вже на небесі, в раю, біля самого Господа, а на твоїй землі ще не закладено жодного каменя фундаменту, на якому мав би стати отой храм духу. Будуй, Іване, не всі піднімуться до твоїх висот, але коли ми тут не почнемо збирати гранітних піщинок, коли не втопчемо своїми ногами ґрунт, самі не станемо тим ґрунтом, то завалиться твій храм, коли вже опустиш його на землю, як оця Давидова дзвіниця.

Так мізкував я того різдвяного дня, тиняючись руським кварталом і краєм вуха слухаючи тихі зітхання людей, які то тут, то там стояли гуртами у провулках: закрив Соліковський і Богоявленську церкву на Галицькому передмісті, і П'ятницьку – на Краківському, доп'ялися навіть його кігті до кафедральної церкви Юра – резиденції православного єпископа Гедеона Балабана.

Утоптати свій ґрунт… Як, з ким? Я подумав про братчиків, що розрізнено – кожні біля своїх церков – опікувалися парафіями: а що, коли б згуртуватися? Але з чого почати? Я

не міг придумати для своїх рук і мозку якогось певного діла, хоч готовий був щось робити, щоб протиставити себе і тих, які ось стоять і зітхають, скривджені, в провулках, тій згубній хвилі, що так навально ринула нині на православних. І в цю мить майнула думка про друкаря Івана Федорова, який рік тому упокоївся в Онуфріївському монастирі, заклавши за борги друкарський верстат лихвареві Ізраїлеві Якубовичу. А що – коли б почати з книг? Але звідки грошей узяти, щоб викупити верстати, де знайти приміщення, друкарів, граверів, паперу? Я аж зігнувся під вагою цих думок, і не дали вони мені спати всю ніч.

Після свят я подався до своєї цехової майстерні – закінчував дві мистецькі роботи, сідло і сагайдак, не для продажу, а самого куншту ради. У тому сідлі, оздобленому візерунками, і з тим сагайдаком, вишитим золотою заполоччю, міг би виїжджати на війну сам гетьман, та не для користі працював я над ними – сама робота приносила мені велику втіху, отже, я квапився до майстерні, щоб забутися трохи.

Але там чекало мене найгірше лихо, якого я не міг і сподіватися. Цехмістр, котрий був завжди до мене прихильний і шанобливо відзивався про мої витвори, зустрів мене чужим поглядом, ніби вперше побачив, ніби я не давній член цеху сідлярів, а якийсь зайда. Він заступив мені дорогу і сказав:

– Ти вимазаний із списку цехових, пане Юрку… А втім, я тебе ще можу вписати, але тільки після того, як конфірмуєшся в костелі. Не моя це затія – так наказав маґістрат. Не ти

один – усіх русинів у всіх цехах вимазано нині із списків…

– Куди ж мені тепер дітися? – тихо зойкнув я, і, напевне, мій вигляд був дуже жалюгідний, бо цехмістр опустив очі, зате скарбовий, – він давно бурчав, що православних слід відділити в окремі цехи, – сказав, прискуливши око:

– А ти до жебраків, до сліпців іди, то цех русинський, там і цехмістром станеш. І зрячими їх зробиш, сам-бо вчений єси!

І мені вмить просвітліло в голові, ніби пучок променів пробив густу темряву, що скупчилась наді мною. Так, вчений єсьм, а друкарня – готова! – у Львові! Зрячим народ темний зробити… Він, здоровий, очищений у горнилі горя, жде світла правди і науки – так казав Вишенський, – а провідців не має… По його тілу розповзлось панство, немов прищі, але тіло живе, зголодніле і спрагле. Жебраки? А хіба сором голодному просити хліба, коли своєю працею заробити на нього не може? Партачі? А що вдіє ремісник, коли його вигнали з цеху? Фільваркові слуги? А куди дітися, якщо землю забрали? Темні? А хто пробував дати їм світло? Схилені? А хто допомагав їм розпрямитись, щоб глянули в небо? Роздріблені? А хто їх гуртував?

У ту хвилину все постало переді мною дуже простим: друкарню можна викупити, друкарі і коригатори знайдуться, приміщення – теж. І буде зроблений початок. І почну я.

Я підвів очі на скарбового і мовив до нього:

– Спасибі, цеховий брате, за пораду. Ми й справді забули, де шукати опори для своєї віри й правди. А ти підказав.

Тільки гляди і нащадкам своїм передай, якщо вони будуть на тебе схожі: горе таким, як ти, коли сліпі прозріють!

Я забрав сідло та сагайдак і вийшов з цехової майстерні.

Моя Ґрета впала переді мною на коліна: я сказав їй, і вона, не побачивши в моїх очах розпачу й вагань, зрозуміла, що віднині муситиме йти зі мною тяжкою дорогою злиднів і поневірянь і терпітиме їх заради чужих їй ідеалів. Ґрета, збідніла шляхтянка з Городка, опинившись у Львові, тільки мріяла і гроші складала, щоб вибитися із сірого плебейства. Вписалась до братства Божого тіла при катедрі, аби бути на виду серед іменитих католичок, тішилася знайомством з Доротою Лоренцовичевою. Я намагався розвіяти її ілюзії: багаті пані близько до себе ніколи її не допустять – даремно. Тепер, у цю хвилину, вона ще вірила, що розжалобить мене, і я поступлюсь, зважу на її сльози.

– Юрасю, любий, послухай мене, ми тільки-но почали разом жити, у нас ще й дитини немає, а ти вже забороняєш їй на світ прийти… Молися кому хочеш, думай що хочеш, але змирися з тим, що один супроти всіх не встоїш. Та хіба від того, що тебе в цеху вважатимуть католиком, ти станеш ним? Я тобі твоє Різдво й Великдень справлятиму, і до церкви потихеньку будеш ходити, а це… це тільки про людське око… Ти ж такий майстер, Юрку, цехмістром станеш…

Я підвів її, взяв за плечі й труснув нею, аж волосся впало їй на обличчя.

– Що ти говориш, Ґрето!.. У яку темноту зради мене

штовхаєш? Таж та дитина, якої бажаєш, гіршою стане від скарбового, коли виросте у тій пітьмі! Ні, дорога, я вже не відступлюся від того, що задумав… Нас обзивають сліпцями і насправді ними єсьмо, але світло вже світилося, і ми роздмухаємо його знову з тої жаринки, що вкрилася попелом. Просвітимось і зрячими підемо на битву… Друкарню Івана Московитина винесемо з підвалів лихваря!

– Дурень, дурень! – закричала Ґрета. – Шашіль сточив уже ті друкарські верстати, миші і щури з'їли книги твого Московитина, бо ніхто їх не читає, бо ніхто з того видуманого слов'янського язика не може бути вченим, а до справжнього Божого письма ваш розум не доходить!

Це були не її слова, я вже чув їх – приналежність до братства Божого тіла не пропала для Ґрети даром. Я відштовхнув її, жахнувшись тієї ненависті, що бризкала з очей жони.

– Ґрето, як могла ти колись клястися мені в коханні, зневажаючи мене, таких, як я?..

– Бо не знала, що ти такий затятий русин, не знала! Ах, які ви… Вас не люблять – ні поляки, ні німці, ні вірмени… Ви нещирі, заздрісні, затаєні. Ви уперті, злі русини!

– Злими нас зробили соліковські… І ти, полька, теж стала б злою, коли б, у біду попавши, не захотіла ламати хребта перед патриціями. Хіба мало поляків сидять у злиднях і жеброті? Але ти не бачиш того, твої очі тільки там, де блиск, де золото і пиха! Злі ми. Бо злом на зло відповідаємо. А станемо добрими, коли відвоюємо собі давні права… Я робитиму

свою справу, Ґрето. А тебе не тримаю, можеш навіть покинути мене…

Я це сказав, і мені стало страшно, бо любив її – струнку, мов коноплина, жону, з чорним волоссям, що закривало обидва личка – той образ пішов за мною, і я побачив його вдруге в іншій людині, яка принесла мені багато радості й болю, – я простягнув руки, щоб пригорнути її до себе, але вона подалася назад, мовила:

– Я вже тебе покинула. Цієї хвилини.

…Сивобородий з моложавим обличчям львівський православний єпископ Гедеон Балабан скинув на мене великими білками, серед яких причаїлися насторожені цяточки зіниць.

– Хто ти, сину мій, і яка потреба привела тебе в мою обитель?

– Над церквою Успенія поглумилися, владико.

– Знаю, і над собором святого Юра – теж. Мене зневажено.

Я пильно глянув в очі Балабана, цього династичного владики, якого з пелюшок готували в єпископи; він, низькорослий і туго набитий, повів долонею по золотому хресті, що висів на грудях, наче підкреслив цим свій маєстат; я говорив про церкву, єпископ – про себе, і я повторив:

– Церкву зневажено, владико.

– Ти – успенський братчик? – примружився Балабан.

– Я – вигнаний з цеху сідляр Юрко Рогатинець, а в брат-

ство запишуся завтра.

– Що хочеш сказати?

– Фундушу прошу, щоб викупити друкарню Івана Московитина. Темно у нас…

– О-о! – вигукнув єпископ, склавши долоні на грудях. – О-о… – повторив тихо. – Благословен мій народ, коли про книги дбає простолюдин!

– Я вчився в Острозькій школі, святий отче…

– Хвально… Хвально, сказав-бо Франциск Скорина: «Не токмо для себе живемо на світі, а ще більше для служби Божої і загального добра». Ти зможеш бути провізором друкарні?

– Зможу, отче. Я знайомився з друкарською справою в Острозі.

– Се перст Божий, – підвів угору палець єпископ. – Впору прийшов єси до мене. Ми думали над цим уже давно. Напевно, дійшли до тебе чутки про єпископський намір відкрити у Львові друкарню…

Я знову вчув у його словах зверхність, і мені стало дивно, чому владика підкреслює свою перевагу наді мною, адже справа друкарні належатиме не йому і не мені, а поспільству.

– Не доходили до мене такі чутки, святий отче.

– Дивно… – поморщився єпископ. – Сам дійшов до цієї мислі? Ми думали над цим давно, тільки не знали, кому віддати під опіку се важливе діло. Бог послав мені тебе в послушну допомогу…

– Ваше священство…

– Не квапся, сину мій, сказати слово, дай розуму своєму зважити його… Прийди до мене завтра, я видам вексель на 1500 золотих, знаємо-бо, скільки править за верстат Якубович. У тяжкі борги вліз покійний книгопечатник… А друкарі суть. Син Московитина Іван Друкаревич знає сей куншт… Поставимо верстат у будинку, що біля Успенської церкви – і про це ми вже подумали. А першим друкованим листком буде наше послання до українського поспільства – складати пожертви, щоб повернулися церкві кошти. Благословляю…

Єпископ осінив мене хрестовим знаменням, давши цим зрозуміти, що розмова закінчена. Я йшов додому й думав, кого б собі взяти в помічники: це ж стільки буде праці, клопоту, мороки… І я зрадів, коли побачив знайомого конвісара Антоха Блазія. Він ішов мені назустріч, похилий і зсутулений; коли я порівнявся з ним, Антох розпрямився, хотів було посміхнутися, та посмішка не вдалася, я помітив лише чорний пеньок у верхньому ряді його білих міцних зубів; він зімкнув уста й поник, і я зрозумів, що його спіткала така сама, як моя, доля.

…Мацько Патерностер подавав мені на стіл пиво з моченими в олії грінками, допитливо поглядав на мене: він мусив знати все про свого клієнта, а я в його пив'ярні гостював уперше. Ніколи й у гадці не мав заходити до цього смер-

дючого підвалу: конвісар, який має добре набиту руку, може собі дозволити на кращі пив'ярні. Я промочував горло в Аветика у вірменському кварталі, у «Бразі» на Краківському передмісті, не заходив лише до підвалу Корнякта. Там, кажуть, шинкар подає питво тільки патриціям, купцям і цеховим сеньйорам – зло і заздрість не раз мене допікали, думав: дай-но стану цехмістром, то вже так познущаюся з тебе, шинкарю, що впрієш. Вино у тебе розведене, пиво скисле, риба засмерджена, олія до грінок торішня… Ба, не судилося, мене вигнали з цеху яко православного, і я тепер випиваю, де дешевше, і скнію на службі в Успенському братстві. Багато нас, вигнанців, знайшло собі притулок біля старшого братчика Юрія Рогатинця, який встановив у будинку біля Успенської церкви друкарню і обіцяє зробити з неї прибутковий заклад. О-хо-хо, чекай, псе, поки кобила здохне… Але куди подінешся: православного тепер на роботу не приймуть ніде, а Рогатинець дає відсоток – малий, щоправда, але на хліб вистачає – від зібраних у русинів пожертв на викуп друкарні у лихваря. Оце я й ходжу по домах, немов жебрак, – випрошую. Гірка то робота, люди скупі й не всі мені довіряють, хоч я й записую на листку з братською печаткою прізвища й суму пожертвувань, дехто потрусить гаманцем, але це буває рідко, навіть православний Корнякт, купець іменитий, який назвався опікуном Успенського братства, дав лише сто золотих, правда, обіцяє давати стільки ж щорічно.

Лисий Мацько стояв біля мене, перехиливши набік голо-

ву – він мусив знати не тільки прізвище, а й увесь родовід свого клієнта, і я сказав нарешті, хоч свідком мені Господь, і не думав показувати цьому скупердязі листа з братською печаткою.

– Я – Антох Блазій, Мацьку, вчорашній конвісар, а нині – успенський братчик. Та ти, мабуть, чув про мене – збирача пожертв на братську друкарню.

Треба було бачити, як змаліли очі в Мацька, коли він почув слово «пожертви». Аж сахнувся, ніби його штовхнули в груди, а в мене зблиснула думка: здерти і з нього мзду, обскурати цього потаємного лихваря. Я вийняв з кишені сурдута листа з печаткою і промовив урочисто, сподіваючись розбудити в ньому православну совість:

– Ти, напевно, читав, Мацьку, послання нашого владики Балабана, я щоранку той листок наклеюю до стіни наріжного будинку Руської і Шкотської, бо прокляті ціпаки здирають. У тому посланні святий отець закликає наш простолюд до пожертв словами славного друкаря Івана Московитина. Я напам'ять їх знаю. Ось послухай – і ти зм'якнеш: «Обходив я багатьох багатих і благородних, просячи допомоги від них і кланяючись їм, стоячи навколішках і обличчям припадаючи до землі. Не випросив, не виєднав ласки у священних чинів, тільки деякі малі, неславні громадяни подали поміч, мов та бідна вдовиця, – вкинули дві лепти із свого вбожества». Ну, що скажеш на це, Мацьку? Єпископ і братство на таких надіється. А ти не дуже й бідний.

Мацько вже не відступав назад, послання, яке я прочитав йому напам'ять, чомусь не злякало корчмаря, він витягнув два гроші і подав мені.

– Мацьку, як тобі не встидно! – відсунув я пугар з пивом. – Дві лепти – це не два гроші, це дві частинки твого майна. Ось Абрекова дала золотого, а вона ж…

– Та дурна баба, – скипів Мацько, – зраділа, що їй таку честь зробили: над її вікном приклеїли оте твоє послання! І віддала те, чого не мала – в мене позичила. А тепер уже й не рада: водно зупиняється народ біля її вікна, галайкає, уже б ти краще над моїми дверима клеїв – якась роззява та до корчми зайшла б… А той хитрий грек, що винами торгує, маєтки скуповує, з патриціями в карти грає, а русинів називає братами, дав, кажеш, сто золотих?

– А так! Він віддав Збоївськ під проценти і обіцяє той процент щороку вносити у братську касу, а ще хоче дзвіницю на місці Давидової побудувати…

– Обіцяв пан кожух… Сто золотих? – Мацько закотив очі, довго в думці щось підраховував і враз голосно зареготав: – Віддай мені, Антоху, один грош, бо я пожертвував більше, ніж Корнякт!

Звісно, він пожартував, того гроша не відібрав, а мені вже було й байдуже – тепер підраховував я і коли дорахувався (Мацькове майно можна оцінити хай на дві тисячі золотих, і його два гроші – це більше, ніж сто золотих Корняктових?! То скільки тоді грошей у Корнякта?) – і коли дорахувався,

то аж піт мене облив.

– Боже, Боже, – сказав я, – де ж справедливість?

– До справедливості світу, – відказав Мацько (гей, та він-бо не дурний!), – треба йти як на торг: завжди мати при собі гроші.

– Гроші… гроші… – прошепотів я, схопившись за голову, і скупий Мацько поспівчував – присів біля мене.

– То, кажеш, книжки будете друкувати… А хто їх продаватиме? Для цього треба мати склеп.

– Що ти хочеш цим сказати, Мацьку? – підвів я голову.

– А те, що цілого золотого дам, якщо пообіцяєш замовити слово перед твоїм сеньйором Рогатинцем – я його знаю, – щоб той склеп був у мене. І вам буде добре, і мені…

– Давай золотого, – скажу Юрієві.

– Я, Антоху, надто розбагатіти не збираюся, – Мацько сягнув у кишеню, підсунув до мене золотого. – Я лиш аби жити… Ні райцею, ні лавником ніколи не стану – для цього треба мати п'ять тисяч золотих нерухомого майна і… і перейти на латинство…

Я аж підскочив: ці його слова прозвучали так невинно – ось піди, візьми, зроби… Мацько хитро дивився мені в очі, і я зрозумів, що він пробує в кума розуму.

– Ти, Мацьку, зі мною таких розмов не заводь, я член Успенського братства. Може, сам задумав віру зрадити?.. Ну, а якби й став латинником, то де стільки грошей візьмеш?

– А в чорта! – зареготав Мацько.

– Знаєш що, Патерностере, – сказав я, коли той перестав сміятися, – іди ти сам до чорта, а поки що на цього золотого принеси нам обом з'їсти й випити.

…Це було ніби уві сні, але присягаюся усім святим – то відбувалося насправді. Бо я не був дуже й п'яний – за того золотого, коли хочеш ще й закусити, і гарнця вина не вип'єш, а Патерностер приніс дорогого – іспанського аліканту, любить випити за чужі, – я зовсім не був п'яний, і це відбувалося насправді.

Мацько перехилив пугар і залишив мене самого, а я, згадавши багатство і становище православного Корнякта, вигукнув:

– Най мене чорт візьме! Таж і не всіх православних за ніщо мають!

І тоді побачив, як до підвалу зайшов сухорлявий, обтягнутий тісним чорним сурдутом рудобородий панок у чорному високому капелюсі, в довгих штанах, що замітали долівку. Він, не питаючи дозволу, присів біля мене, блиснув зизуватими очима і якимось дивним голосом мовив:

– Я готов тобі служити.

– Навіщо мені слуга? – спитав я здивовано, з острахом подумавши, що панок божевільний. – Я сам готовий служити – за шмат хліба.

– Навіть чортові?

– Тьху на тебе, я ж християнин, Богові належу!

Панок криво посміхнувся, зневажливо стенув плечима.

– Ти про біблійного Бога чи про того, котрого видумують собі деякі люди, і твій Рогатинець теж, називаючи Богом сумління? Якщо про біблійного, то чим він ліпший від чорта? Бог, по-твоєму, чинить добро, а чорт – зло. А хто сотворив чорта? Бог. Хто сотворив перше зло, яке спокусило Люцифера? Бог. А якщо чорт став пострахом для людей, то хіба він не є спільником Бога? Зрештою, сатана – ліпший. Бог видумав покари для людей, а сатана – любов. Бог хотів, щоб люди нічого не знали, а чорт привів людину до древа пізнання. Лютий Бог видумав зло, щоб за нього карати. І тут Богові стає в пригоді чорт, його спільник: не бажаючи бруднити власних рук, Бог доручає катівську роботу чортам… Ви молитесь Богові, а він обманює вас, обіцяючи рай на небі; чорти ж кажуть правду: гріши і будеш мати рай на землі… Тепер про Бога, якого вигадало людське сумління. Того Бога нема – це видумка жеброти. А чорти є. Хто дасть тобі розкіш? Чорт. Гроші? Чорт. Тільки не задурно – за вірну службу й за душу.

Я дивився на нього перестрашеними очима – панок говорив правду. Хто вигадав собі сумління – той убогий. Значить, те сумління нічого людям не дає. А якщо воно нічого не може дати, то його й немає. А справжній Бог – у спілці з чортом… То навіщо мучитися вірою у Божу справедливість, коли її не існує, а чорт все-таки може щось дати людині…

– Хто ти? – спитав я. – І звідки все це знаєш?

– Я – чорт І ти кличеш мене, сам не усвідомлюючи того, вже досить давно. Тобі тяжко, ти прагнеш допомоги…

Мені відняло мову. Я все ще думав, що це якийсь збожеволілий шляхтич, але панок висунув з-під стола ногу, підтягнув холошу і справжньою козлячою ратицею постукав мене в коліно. Потім підняв капелюха – я побачив роги! – і швидко, певно, щоб не помітив Мацько, натягнув на голову.

– Запам'ятай мій одяг, – промовив чорт. – Ти зможеш завжди і всюди мене знайти. До речі, в тебе псуття вже почалося, – він тицьнув пальцем, на якому я побачив замість нігтя пташиний кіготь, у мій прогнилий зуб. – Давно почалося, Антоху…

Тоді до мене повернувся дар мови, і я закричав з переляку:

– Щезни!!

І чорт щез. Підбіг Мацько Патерностер.

– Ти мене кликав, Антоху?

– Та ні… Ні… – прошепотів я. – Дай ще кухоль вина, а я замовлю за тебе слово перед Рогатинцем. Будеш продавати наші книги.

Розділ третій
Проказа[13]

Єзуїти дуже чорні й дуже войовничі ченці, які оживляють віру, що гине.
П. Гольбох

Тривожного літа 1588 року, коли бернардини і францисканці пророкували кінець світу в зв'язку з тим, що Яґеллонська династія вигасла, а сенат запросив на польський престол двадцятирічного шведського королевича Зиґмунта Вазу – сина заповзятого лютеранина Яна III, трапилася насправді жахлива подія, яка певною мірою підтверджувала віщування монахів.

Молодий лікар і аптекар Гануш Альнпек – поляк з доброю порцією німецької крові, що позначилася блідавістю на обличчі й крутим характером, – виявив у одного міщанина страшну хворобу, якої у Львові ще не було, – проказу.

Ім'я Альнпека стало голосним зовсім недавно. Та раніше ніхто й не міг його знати. Син збанкрутілого купця, круглий сирота, він десять років тому залишився у винайнятій зубожілим батьком кімнатці – сам-один. З вікна тісного помеш-

---

[13] Через те, що Манускрипт втрачений і в хронологічному викладі подій іноді з'являються прогалини, автор вряди-годи змушений вдаватися до літературних та історичних джерел. – *Прим. автора*.

кання, що загубилося у темному лабіринті халабуд за пишним міським фасадом, видно було тільки брудну яму двору, куди стікали нечистоти з Ринку, а сміттярі завозили ярмарковий послід; по тому смітті нипали худі зарослі чоловіки, шукаючи недоїдків; а з вікон навпроти виглядали бліді личка дітей, які нагадували Ганушеві пагінці, що скільчилися у підвалі, цей лабіринт повнився виснаженими молодими жінками, які не мали що добути із пазухи, щоб нагодувати немовлят; кожного дня бачив Гануш хворих, котрі вмирали тихо, покірно і без ремства.

Одного дня юнак вирізьбив у стіні над вхідними дверима до своєї кімнати напис: «Deus providebit!» Для сусідів ці слова нічого не означали, сусіди, можливо, не вміли навіть їх прочитати, але для хлопця, який закінчив гімназіон у Вроцлаві, вислів цей важив багато: доб'юся, *Бог допоможе* мені постигнути науки, і я облегшу життя знедоленим. Він найнявся помічником до ароматарія[14] Лоренцовича, власника аптеки «Під золотим оленем», яка поміщалася у його ж Чорній кам'яниці, їздив з дорученнями у південні й східні країни і залишився врешті в Падуї. За кілька років повернувся бакалавром медицини, практикував у Лоренцовича, а коли той постарів, купив у нього аптеку. Невзабарі ім'я Альнпека почали називати вголос – хто з повагою, хто з ненавистю – усі мешканці міста. Він лікував бідних і не брав у них грошей! Без запрошень, без викликів заходив доктор Гануш до

[14] Аптекар.

житлових підвалів, до кліток, прибудов, де тулилися убогі, оглядав хворих і давав їм ліки; він протягом року встиг обійти весь чорний Львів, про нього пішла слава, мов про месію, і вигукнув якось у ратуші на раді консулів патриціянський лікар і бурґомістр Павло Кампіян:

– Це шарлатан і чорнокнижник!

Альнпека викликали до маґістрату. Саме того дня він у підвальному помешканні на Гарбарській вулиці побачив чоловіка з червонувато-бурими плямами й ґудзами на тілі.

Райці готували чинити лікареві допит: чим він лікує і чому робить це потаємно, без відома маґістрату. Вони зневажливо, знаючи наперед, який буде присуд – позбавлення лікарських прав або й вигнання з міста, – поглядали на білявого мужчину з холодними синіми очима, і підвівся Павло Кампіян.

Але поки він встиг вимовити слово, Гануш Альнпек ступив два кроки вперед і викрикнув:

– У місті лепра, тронд! Не знали цього, вашмость Кампіяне? Чи, може, знали і лікували прокажених піґулками з гашеного вапна, а дерли гроші, як за справжні ліки?

– Протестую! Які піґулки… Це наклеп! – завищав Кампіян.

– А ось які! – Альнпек сягнув у кишеню й вийняв пляшечку з білими ґудзиками. – Я взяв їх в одного хворого і зробив аналіз. Так що, мене будете судити за шарлатанство чи я вас? Ха… Я знаю, – Гануш повів очима по знічених

обличчях райців, – знаю: ви все зробите для того, щоб цей ошуканець не став перед судом, ви постараєтесь знайти причину вигнати мене з міста, але не зробите цього зараз. Я навчився в Італії лікувати проказу, а ви не вмієте… І не думайте, що вона, ця страшна хвороба, там, серед плебеїв, вона всюди, вона – тут! Її не видно, проказа визріває багато років, а коли вже появляються плями й ґудзи – лікувати пізно. Я ж маю запобіжний препарат – не шарлатанський, не чорнокнижний, а вченими мужами Падуї винайдений. Тож поки розправитесь зі мною, записуйтесь до мене в чергу – всі-бо прокажені єсьте!

…Архієпископ Соліковський полюбляв у вільний час забавлятися маріонетками. Ляльки робив сам. Якби не священичий сан, він міг би стати добрим майстром у малярському цеху – схожість ляльок на осіб, яких собі задумав католицький владика, була достеменною. Він іноді навіть жалкував, що не може похвалитися своїм кунштом перед гостями: архієпископ тримав домашній ляльковий вертеп у цілковитій таємниці, бо це була не забава, а політика.

Перша лялька, яку він зробив, коли приїхав з Вільна до Львова, замінивши титул каштеляна й королівського секретаря на архієпископський, була образом засновника й генерала єзуїтського ордену іспанця Ігнатія Лойоли. Його, живого, Соліковський не мав змоги бачити: святий перенісся до Христа, щоб стати біля нього одесную, майже тридцять років

тому, але й не портрети, не лубочні образки із зображенням Лойоли служили прообразом для ляльки. Соліковський збагнув духовну сутність цього ревнителя Ісуса, якого ні каліцтво, ні запідозрення в божевіллі, ані побої не звернули з праведного шляху: 1540 року папа Павло III повірив, що Лойолі дано бачити Ісуса, і затвердив його генералом ордену єзуїтів.

Лойола Соліковського – худий, вимучений постом і бичуваннями; постать мізерна і не від світу цього, усмішка кволa, зате очі пронизливі і владні – ніяка сила не може встояти перед цим мужем, усі йому підвладні, бо він рече: «Кожен єзуїт мусить давати змогу провидінню в особах генерала, суперіорів, прокураторів так керувати собою, начебто він був трупом. Будьте готові відгукнутися на голос духовних повелителів, ніби це голос самого Ісуса».

Лялька Лойоли стоїть край столу на підвищенні – вона непорушна, до її рук і ніг не причеплені шнурки, які – від інших ляльок – проходять крізь просвердлені дірки в столі. Лойола – це незмінність, догма, доктрина, наказ, символ. А всі інші ляльки будуть рухатися від його імені, але за помислом Соліковського.

Пієтет архієпископа до Лойоли особливий. Адже це він у рік своєї смерті, 1556 року, сказав до патера Сальмерона: «Іди в Польщу. Там для слуг Христових чудове жниво. А крім того, це королівство отворить двері, крізь які ви понесете світло Євангелія до сусідніх народів. Бо міцний там осідок сатани – в Литві, Русі, Жмуді, Московщині, в безмежних

просторах безбожних татар, що тягнуться аж до Хінів».

Тому лялька Лойоли стоятиме на підвищенні край столу, як натхненник боротьби за єзуїтство в Польщі.

А хто ж бореться?

Як не намагався архієпископ облагородити ляльковий портрет суперіора єзуїтів при костелі Варвари у Кракові, а нині королівського проповідника і сповідника отця Петра Скарги, все ж заздрість до найвпливовішої в Речі Посполитій духовної особи зробила своє. Подоба Скарги вийшла відразливою: злобна гримаса губ, високе чоло у прямовисних зморшках, велика, мов лисина, тонзура і очі, стиснуті до перенісся.

Соліковський, щоправда, віддає належне знаменитому проповідникові й гофкапланові[15], котрий ще до коронації зумів схилити шведського королевича до католицької церкви, і молодий польський король Зигмунт III, вчорашній протестант, так відповів литовському канцлеру Леву Сапізі, який закликав піти на уступки протестантам:

«Хай краще загине Річ Посполита, ніж мала б католицька релігія і Божа честь зазнати якоїсь шкоди».

Тоді схопився з крісла Соліковський – злість на парвеню Скаргу, який так хитро обігнав його, зірвала архієпископа з місця: це ж недарма отець Петро не відступав від короля весь передкоронаційний час! Архієпископ відчув, як похитнулося його становище: таж Скарга ще, мабуть, у Рогатині

---

[15] Королівський сповідник.

гибів, коли Стефан Баторій уже довірявся Соліковському, а тепер… Щоб не втратити позиції приближеного до двору, треба було в цю ж мить засвідчити свою солідарність з королем; Соліковський зірвав з себе єпископське одіяння і, оголивши груди, заволав:

– Краще вмерти, ніж дати іновірцям свободу!

І все ж таки король зробив Скаргу своєю довіреною особою.

Архієпископ не ворог гофкаплана, навпаки – однодумець, обидва ж колись в Римі вступали до єзуїтського ордену; він глибоко шанує автора книги «O jedności kościoła Bożego»[16], в якій Скарга викриває блуди православної церкви і переконує схизматів у тому, що їх спасіння лише в унії з костелом, але ж він таки парвеню. І як це йому вдалося – скарбникові львівської катедри, рогатинському пробощеві, звичайному канонікові львівського капітулу стати ректором Віленської єзуїтської академії, а тепер першою духовною особою при королі?

Проте обидва вони борються за єзуїтство в Польщі. Скарга з Варшави, Соліковський зі Львова.

І поки що більше нема кому… Кардинал Вармії Ґозій, який після Тридентського собору увів перших єзуїтів до Польщі, помер; примас Пшерембський безсилий: познанський синод не дозволив йому впровадити до Познаня товаришів Ісуса. Не бажає їх і львівський клір. А що, коли б удатися

---

[16] «Про єдність Божої церкви» (*польськ.*).

до світських авторитетів? І взяти собі на допомогу нечисту силу. Авжеж…

Архієпископ вийняв з шухляди жменю ляльок-чортів у довгих штанях і високих капелюхах, підкинув їх, спіймав – ех, хлопчики ви мої моторні! Бурґомістр має ціпаків, катів, а я вас, вас! Єдиний Бог, він держить у руках своїх небо і пекло, і нам, своїм намісникам на землі, велів користуватися послугами небесних і пекельних сил. Посміхнувся і почав розставляти ляльок-чортів на столі. Одного – поруч з макетом катедри, другого – біля Успенської церкви, третього – коло палацу польного гетьмана Жолкевського на південній лінії Ринку. Повсилював шнурки у просвердлені в столі дірки, зібрав кінці в долоню, щоб почати гру, яка завжди навіювала йому добрі думки й ходи, та раптом опустив їх, знову сягнув рукою в шухляду і вийняв звідти ляльки: зображення Станіслава Жолкевського і молодого поета Шимона Шимоновича, який на коронаційному сеймі виголосив вітальну оду королю.

– Вас треба впрягти в роботу, – сказав уголос, поставив ляльки на стіл і до кожної присунув по чортові. – Або ні… – Ще раз рвучко витягнув шухляду і вийняв найбільшу зростом ляльку. – Ось так. – Соліковський поставив її посередині столу, відшпурив чортів, які мали опікуватися Жолкевським і Шимоновичем, переніс гетьмана й поета до найбільшої ляльки. – Я сам займуся вами, – промовив до свого автопортрета. – Сам.

Він підійшов до дверей і посіпав за шнурок дзвоника.

– Запроси йогомость польного гетьмана і пана Шимоновича до мене на вечірню гербату, – наказав міністрантові[17].

…Сорокарічний здольний войовник Станіслав Жолкевський цьогорічної весни за наказом канцлера Яна Замойського став на чолі війська і, розгромивши під Краковом габсбурзького претендента на польський престол архікнязя Максиміліяна, повернувся до Львова з титулом польного гетьмана.

Думний своїм першим воєнним подвигом і високим званням, молодий гетьман уже встиг зважити собі ціну, він тримався перед Соліковським незалежно, а зрештою поштиво: на догоду архієпископові підхвалював, смакуючи, густо-червону мальвазію, подану гостям до чаю.

– Божественний трунок, амброзія! – приговорював, очікуючи ділової розмови, чей же не на посиденьки запросив Соліковський його і Шимоновича. – А втім, ми погані смакоші: китаєць розуміється на чаю, турчин – на каві, московит – на горілці, а поляк п'є все і хвалить…

– Та ні, поляк на пиво має смак, – заперечив гетьманові Шимонович. Серед присутніх поет був наймолодший, проте вже мав досить гучну славу: за прикладом Кохановського він писав не тільки латиною, а й рідною мовою. – У нас пиво найкраще. Покійний папа Григорій, він був якийсь час, як вам відомо, легатом у Польщі, вигукнув, лежачи вже на

---

[17] Служник католицького священика.

смертному ложі: «O santa piva di Polonia»[18]. Правда, отці його не зовсім добре зрозуміли і почали молитися до святої Піви, щоб повернула папі здоров'я.

Жолкевський стримано посміхнувся, він любив жарти свого молодшого колеґи; Соліковський спідлоба глянув на поета, вловив його іронічний погляд і смиренно опустив очі, готуючись до серйозної розмови.

– Я чув, – повернув голову до гетьмана, – що ви розпочали будувати в Жовкві фортецю, перед якою іграшками здаватимуться Олеський і Луцький замки…

– Так… І жити там буду. Тісно у Львові та й почет ніде тут тримати, а який то гетьман без особистого війська…

– Як архієпископ – без орденського воїнства, – Соліковський повертав розмову в потрібне йому русло.

– Не можете скаржитися, ваша ексцеленціє… У Львові кого тільки нема: бернардини, капуцини, кармеліти, домініканці…

– Лютерани, кальвіністи, аріани, – продовжував з іронією перелік архієпископ. – І православні, вашмость, і православні, – додав з притиском, злий вогник зблиснув в очах і пригас. – А ті запровадили своє антихристське братство і виповіли війну апостольській Церкві… І їй важко: бернардини ходять з вертепами; капуцини гарну капусту викохують, босі кармеліти вміють добре жебрати, а воювати з віровідступниками нема кому.

---

[18] О божественне польське пиво! (*Італ.*)

– Але ж ви воюєте, – розгладив вуса Жолкевський, – церкви закриваєте, православних попів виганяєте з приходів, русинів – з цехів… Ваша ексцеленціє, не звинувачуйте мене в прихильності до схизми – мій шановний вітець, староста львівський, справді був у дитинстві православним, я ж вірно служу католицькій державі і її правителям… Проте гадкую, що в завойованому краю не слід різко порушувати попередній спосіб життя підданих… Щоб упокорений народ прийняв переміни, треба вводити їх непомітно: люди бояться більше змін зовнішніх, ніж суттєвих.

– Не згоден з вами, вашмость… Правитель повинен здійснити все необхідне жорстко, за одним разом, щоб піддані пережили їх без тривалого болю. Що ж стосується благодіянь, то їх треба давати потроху, щоб народ мав час оцінити добро.

– О, безсмертний Мак'явеллі! – вигукнув голосніше, ніж дозволяв етикет, Шимонович. – Як видно з вашої розмови, вчення італійського політика можна трактувати як кому вигідно. Ви ж бо у вашому діалозі оперували тезами з трактату «Монарх», і кожен мав свою рацію. Чи не подібно ідеологи різних сект і віросповідань тлумачать Святе Письмо?

– А тому єзуїти визнають право тлумачення святого письма тільки за костелом, мій сину, – відрізав Соліковський. – Пане гетьмане… Якщо у нас зайшла така розмова, – архієпископ тримав у долонях келих з вином, наче хотів його зігріти, – то при цій нагоді… Я прошу у вас, як у вельми впливового світського владці, підтримки… Може, мені вдасться

переконати вас, що до Львова, в якому останнім часом досить люто заворушилася схизматська гідра, необхідно ввести найвойовничіший орден, справжнє Ісусове воїнство, яке – єдине – може стяти погані голови потворі, – єзуїтів. А ви, шановний поете… Я хвалю вас, що пишете зрозумілою польському народові мовою, хоча… коронаційну оду ви могли були виголосити й по-латині… А втім, єзуїтська проповідь теж ведеться по-польськи, навіть сам Скарга… Ви, хвальний поете, своїм словом зуміли б у цій справі багато допомогти. Посполитий люд вірить своїм речникам. І якщо на кожному кроці… Навіть сухий кілок зазеленіє, коли його часто підливаєш водою…

На хвилю запала мовчанка. Шимон Шимонович опустив голову, та зразу ж різко підвів її і коротко спитав:

– Навіщо?

– Для перемоги Полонії на Русі. Єзуїтський орден здисциплінує плебс. Єзуїтська колегія замінить пауперську[19] катедральну школу, і виховуватиме вона не вільнодумців, які потім – хто до ліса, хто до біса, а вірних слуг святого костелу, котрих, немов віск, можна завжди втиснути в потрібну форму і котрі зуміють жертвувати себе всього у вогні любові до Христа. Єзуїтизм з роками зробить польський народ могутнім передмур'ям християнства! – Архієпископ стояв, простягнувши вперед руки, він виголошував проповідь, очі його палахкотіли. – Дорогі мої, хіба ви не бачите, що Польщу,

---

[19] Жебрацьку (*латин.*).

оточену протестантською Німеччиною, магометанською Туреччиною, православною Росією, може врятувати і зробити її твердинею тільки єзуїтський католицизм? Чому досі немає у Львові єзуїтського дому? У Вільні, у Кракові є… То виходить – риба у Львові, а рибалки в Польщі. Де тут логіка, панове?

Підвівся Шимонович.

– Я не політик, ваша ексцеленціє, і ви, звичайно, не слухатимете моїх порад: вводити єзуїтів до Львова чи ні. Але мені здається, що єзуїтська дисципліна шкідливо може позначитися на суспільному житті Львова, заселеного розмаїтими народами. При тому Львів – тільки острів серед українського моря, на це треба зважити. Ми повинні шукати якихось кладок, стежок для порозуміння з русинами, а не посилати до них духовних ціпаків, які закривають церкви, ловлять попів, монахинь з келій виганяють! Я боюся, щоб подібні заходи не окупилися колись морем крові!

Жолкевський сидів незворушно, прислухаючись до суперечки, розгладжував пишні вуса, а брови мав зведені догори – слухав уважно, і коли розчервонілий Шимонович уже сидів у кріслі, витираючи хусточкою піт з чола, промовив:

– Я не бачу аж такого чорного майбуття, як наш молодий гарячий віршотворець… У нас – сильне військо, а значить, і порядок… Проте я погоджуюся з паном Шимоновичем, що іще рано вдаватися до крайніх заходів, до огульної

пацифікації[20] краю, і тому не раджу вводити до Львова такий войовничий орден, яким є єзуїтський. У моєму війську служать реєстрові козаки і слухняні суть. У Львові русини теж не піднімають ребелії[21]. А єзуїти можуть їх озлобити… Ви зарано, ваша ексцеленціє, взялися за шаблю. Спочатку варто спробувати порозумітися з православним кліром. Балабан послав королеві скаргу на вас – і має рацію: ви образили духовну особу. А чому б вам не зустрітися, як ми оце сьогодні, з єпископом, з київським митрополитом і не порозмовляти: Ісус у нас один, одна й Діва Марія, обряди подібні… Об'єднаймося. Унію складімо.. Та якби це вдалося зробити, то не закривати церкви, а відкривати нові буде потребно, тоді можна буде посадити уніятського патріарха в Києві і цим вибити скіпетр у московського, яким він помахує через наші голови аж до Константинополя! А там прийде черга й на єзуїтів…

Соліковський довго думав, потім надпив з келиха вина і поглянув на гостей.

– Я дякую Господові за те, що маю у ваших особах щирих однодумців, панове. А тон нашої розмови.. Що ж, на сеймі також усі разом кричать, ніхто нікого не слухає, а схвалюють одностайно…

…Альнпек це сказав і побачив, як сполотнів патриціянсь-

---

[20] Присмирення збунтованого люду.

[21] Бунт.

кий лікар і бурґомістр Павло Кампіян. Він підніс до очей руки, розглядав їх перестрашеними очима, тремтячими пальцями розв'язав плетені золотою ниткою шнурки рукавів шовкового жупана і, оголивши ліве зап'ястя, простогнав:

– Пляма… Червона пляма!

Альнпек підійшов до патриція, приглянувся до його руки і мовив посміхнувшись:

– Суґестія, ласкавий докторе… Лікуйтеся ось цими пігулками з гашеного вапна. Проказа не в тілі вашому, а…

Він не доказав, повернувся і вийшов із зали консулів.

Соліковський дізнався про страшну хворобу того ж дня, коли приймав у себе Жолкевського і Шимоновича. І то в дивний спосіб.

Гості пішли, він знову замкнувся у кімнаті з ляльками, зробив наспіх з аркуша паперу опудало православного єпископа Балабана і, поставивши його біля іграшкового собору Юра, підсунув до нього чорта. Потім поміркувавши, забрав нечистого, вкинув до шухляди і сягнувши рукою під блят стола, засмикав шнурками. Старі ляльки слухняно рухалися, кумедно викидали руками й ногами – так, як цього бажав архієпископ Іґнатій Лойола, стежив з краю стола за рухами маріонеток, держав у руці хреста і був задоволений. Соліковський довго смикав за шнурки і думав; паперове опудало Балабана стояло нерухомо; архієпископ нервово згріб докупи чортів і крикнув до них, мов до справжніх:

– Ви знайдете посередника між мною і Балабаном. Ви! Тої

миті у відчиненому вікні, що виходило на Ринок, з'явився ангел. Він був трохи більший за голуба, із сизими крильцями й золотоволосою дівочою голівкою. Ангел склав крила і, потупцювавши на підвіконні, рік по-латині:

– Lepra oppidum invasit. Deus praecipit tibi, ut coloniam leprosorum condas[22].

– Що? – перепитав Божого посланця вражений архієпископ. – Для прокажених? А для воїнів Ісуса коли?

Але на підвіконні голуба-ангела вже не було, і подумав Соліковський, що це до нього глаголав голос з неба. Він виглянув через вікно, на Ринку збиралася юрба, чутно було тривожні вигуки:

– Тронд, тронд у місті! Прокажених у колонію!

Другого дня бургомістр Кампіян, вислухавши Соліковського, розпорядився з ліплянок на Калічій горі, що височить неподалік Сокільницької заміської вулиці, вигнати жебраків і заснувати там колонію для прокажених за європейським зразком.

У післяобідню пору через міст на Полтві в бік Калічої гори вирушила процесія – такої ще не зріли мешканці Львова.

Попереду в білій сорочці, підперезаній сировим шнурком, йшов безбровий і безвіїй чоловік з червоним спухлим носом, з його рота текла тягуча слина, він здичавілим поглядом позирав на людей, що товпилися скраю дороги і саха-

---

[22] Проказа в місті. Господь велить тобі закласти колонію для прокажених (*латин.*).

лися назад, коли він наближався. Це був Тимко Пєньонжек, якого знайшов Гануш Альнпек у підвальному помешканні на Гарбарській вулиці.

За ним тюпав міський кат у чорному каптурі і з прорізами для очей, він тримав у руках сокиру, і на відстані кількох кроків ішли канонік у комжі, одягнутій поверх реверенди, і два міністранти.

Процесія зупинилась під схилом горба. Кат показав на вершину, де стояли жебрацькі ліплянки під очеретяними дахами, і сказав до хворого:

– Ти більше не жилець на цьому світі. – Він нагнув Тимкові голову і змахнув біля шиї сокирою, імітуючи страту. – Назад тобі вороття нема.

Підійшов міністрант, кинув нещасному князеві рукавиці й подав йому в руки довгу паличку, на кінці якої теліпалася прив'язана мисочка.

– До сієї черти, – кат провів носком чобота по землі, – тобі можна виходити і в рукавицях простягати за подаянням паличку з мискою. Коли ж не послухаєшся, то ця сокира вдарить на одну п'ядь ближче до твоєї шиї, ніж сьогодні.

Канонік почав тихо правити над прокаженим погребальний молебень. Тимко покірно слухав, не вимовивши й слова, дивився на каноніка засльозеними безвіїми очима і після молебня вимовив:

– Помоліться, святий отче, щоб я тут недовго був сам…

Так Тимко Пєньонжек започаткував у Львові колонію для

прокажених, яка, волею Божою, випередила єзуїтську на багато років.

…Такого ж голуба із золотоволосою дівочою голівкою – а певно, це був той самий, – бачив ще один чоловік, Антох Блазій. Він вертався до братської друкарні, яка містилась поки що у вутлій прибудові до Успенської церкви у Зацерковному провулку; вертався від Лисого Мацька втомлений і злегка захмелений. Відвіз йому на візочку сто двадцять примірників Часословів, книжка та – по п'ять золотих кожна, а Мацько хитрий – половину по шість продасть, то цього разу не поскупився – поставив могорич.

Зупинився біля входу, витирав піт з чола, сопів, бо післяобіднє сонце таки добре пражило, а книжки, хай їм чорт, тяжкі, і вино у Мацька міцне. Стояв і думав, що має вже по саму ґульку тієї біганини. Юрко Рогатинець, відколи його обрали на сходці сеньйором братства, не дає нікому передихнути. Геть чоловік перемінився, не спочине, не усміхнеться, схуд, сивіти почав, а тими сірими очима неволить усіх або ж дає зрозуміти: не хочеш – не тримаю.

І хоч би його, Блазія, адже він у Рогатинця перший помічник, підвищив у посаді – дідька лисого… Якийсь кравець Іван Красовський став віце-сеньйором, кушнір Хома Бабич – скарбником (хіба вони допомагали збирати в людей гроші на будівництво шкільного дому і братського будинку?), а його, Антоха, залишив далі поборцем, і мусить він гасати за дат-

ками не тільки по львівських братствах, а й у Рогатин, Дрогобич, Самбір, Бережани – всі малі братства підпорядкувалися Успенському.

А бачить він – чиниться гріх. Уже і єпископ Балабан (та коли б не він, чи стояв би тут друкарський верстат?) на проповіді в соборі Юра назвав успенських братчиків боговідступниками. Єпископ, правда, теж собача кістка, він хотів би, щоб усі доходи від друкарні йшли на єпархіяльні потреби, а Рогатинець уперся – гімнасіон треба перш за все відкрити. Спочатку Юрко якось заглаголював єпископа, обіцяв, кланявся, та ось сталася притичина, і він здумнів геть-чисто. Проїжджав через Львів, вертаючись із Москви, антіохійський патріарх Йоаким – Рогатинець з Красовським спіймали його за поли сурдута і виблагали в нього грамоту, якою він затвердив статут братства. Видно, сподобався Йоакимові сеньйор, бо замовив слово перед царгородським патріархом Єремією, і той надав Успенському братству ставропігію[23].

Отут і почався гріх. Антохові збоку так здається, бо він не надто побожний, ну, не такий, щоб пластом лежати в церкві під казальницею, але це… Де ж бо то видано, щоб церквою керували ремісники? А ні – стали ктиторами і назначають собі проповідників і дидаскалів для гімнасіону без відома єпископа підшукують, отців до братських книг не записують, а всіх, хто вступає до братства, примушують при свічках складати обітницю. Гординя здолала Рогатинця. Вчора

[23] Незалежність від місцевих владик, підпорядкування патріархові.

переказав єпископові через посланця: борги кафедральній церкві ми сплатили, його преосвященство патріарх дав нам самоврядування, то не будемо слухатися єпископа, а примусимо самого рахуватися з нами.

Антох думав це і почував себе так, ніби їх, Блазіїв, стояло тут два. Один денно й нощно працює для братства, бо треба якось жити, а другий бунтується. І не супроти братства, проти Рогатинця. Антохові не раз кортить докопатися причин тієї нехоті, протесту, бо ж не поклоніння перед єпископом (навіщо йому здався той Балабан?) і не те, що скарбником не став (виберуть на другій елекції, Бабич у грошових справах нехитрий), зовсім щось інше наштовхує Блазія проти Рогатинця. Якийсь він – ніби пророк. Хоч би до корчми пішов, хоч би за дівицею оглянувся… Усіх, хто коло нього, сковує своєю волею і метою, яку бачить він один. Ну, хай буде школа, навіть – академія. Чи ж то перша на світі? Ну, стануть русини членами ради Сорока мужів у маґістраті – хіба тоді податки зменшаться? Був би Рогатинець мудріший – з братської каси жили б, ще й як! Та ні – волі духу прагне.. А хіба не відпочиває душа, коли поїси добре, перехилиш пугар, з добрим чоловіком порозмовляєш? А сам – ну, хто він такий сам? Сідляр. Звичайнісінький тобі репаний ремісник. Ні краплі шляхетської крові. Якби хоч з трохи вищого стану, то вже б і не жаль слухатися. А коли говорить… Та хіба Антох не вміє говорити? Скаже деколи й мудріше, і пролітають його слова повз вуха людей, а коли Рогатинець – в очі див-

ляться, на шибеницю готові йти..

Здавалось би – чого вже більше потрібно? Віддав Корнякт – то шляхтич справедливий! – у фундуш на дзвіницю, аби лише вона називалась його ім'ям, страшну суму грошей (чи то конче було будувати таку вежу, щоб аж у небо впиралася), то мовив Антох до Рогатинця: «Розділи трохи між нас, ми ж бідні». А він тільки глянув і таке відказав, що після того ти вже не ти, а шмата:

– Одного разу, Антоху, злодії костел обкрадали. Один заліз із заболоченими чоботами на вівтар, а другий каже: «Ти забруднив обрус». – «То нічого, мій синку, – відповів перший. – Бог дивиться на чисте серце, а не на ноги».

Муляри зводять шкільний будинок. Скоро прийдуть сюди спудеї, дидаскали, скоро тут сновигатимуть вчені мужі, і тоді до Блазія буде ще менше поштивості. Боже, Боже, а які почесті й висоти даруєш ти деяким людям!

І тут Антохові згадався чорт… Він жахнувся в душі, що донині не забув його, адже справжній християнин давно повинен відхреститися від таких згадок; Антох, хоч який був розморений сонцем, квапно перехрестився. А тоді побачив ангела.

З бездонної синяви літнього неба падав голуб просто на шпиль Домініканського костелу і коли тихо сів на хрест, вмістившись саме посередині сонячного круга, Блазій побачив, що в голуба золотоволоса дівоча голівка. Він охнув, і так йому стало добре на серці, бо збагнув, що Господь дозволив

йому зріти не тільки чортів, що це благословенне для нього знамення: кому, крім нього, щастило бачити живого, не намальованого ангела?

Блазій підбіг, щоб поглянути на нього зблизька, ангел змахнув крильми і закружляв: може, сяде на шпиль Корняктової дзвіниці, тоді Антох видряпається наверх і проситиме в нього кращої для себе долі; ага – сяде… Як може сісти, коли тут духовні особи не в пошанівку? Ангел, зробивши коло, шугнув понад Руською і завернув до палацу архієпископа.

– Грішні ми… – прошепотів Блазій.

– Невелика біда, Антоху… – Блазій здригнувся: біля нього стояв Рогатинець, він вийшов з душного, пропахлого фарбами приміщення друкарні подихати свіжим повітрям. – Он катедрі папа дав право за мзду відпускати гріхи не тільки грішникам, а й душам у чистилищі.

– Ти мені, Юрію, такого не говори… – Антох улесливо посміхнувся, та вмить споважнів і повторив те, що колись сказав Мацькові Патерностеру: – Коли сам що задумав, то твоя справа, а я твердий православний… Ангела тільки-но бачив.

– А чорта – ні?

– Бачив колись і чорта…

– Слухай, Антоху, – Рогатинець поклав Блазієві руку на плече, – я ще раз кажу тобі: перестань пити. Ти ж знаєш, що записано в статуті. Вимажемо тебе зі списків.

Блазій від кривди аж почервонів.

– Та що це, в'язниця у тебе? Нічого не можна… Та хіба на тобі світ клином зійшовся?

– Ніхто не тримає, – відказав холодно Рогатинець. – Але той, хто залишається в братстві, мусить знати, для чого це робить і від яких утіх і вигод відмовлятися повинен. Твій світ, Антоху, замикається поволі в тобі самому – у твоїх жаданнях і прихотях…

Рогатинець говорив і пильно дивився в кінець провулку, бо побачив: з Руської на Зацерковну завернув священик – низький, набитий, з патерицею в руці, – і впізнав у ньому Балабана.

За єпископом ішли два крилошани.

Юрій подався Балабанові назустріч, зупинився перед ним і схилився, щоб прикластися до руки єпископа, але той, заклавши руки за спину, мовив:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.